

Az ismeretlen vízmosás és a régi országút.*
Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban
(1923–1924)

Ez a tanulmány a magyar kisebbségi önszerveződések történetét vizsgáló kutatás egyik részeredménye.¹ Másutt a kisebbségtörténeten belül a törésvonalak és töréspontok felvázolására tettem kísérletet.² Így jutottam el ahhoz a felismeréshez, hogy a magyar kisebbségek 1918–1989 közötti történetét alapvetően meghatározó külső feltételrendszer változásaira adott kisebbségpolitikai válaszokat öt nemzedéki (szocializációs és stratégiai) csoporthoz köthetjük.³ Mindez döntően tipologizálás. Ezzel szemben e kutatásban az erdélyi magyar politikai elit párhuzamosan zajló integrációs folyamatainak keresztül viszonyrendszerek működését szeretném feltárni. Ennek egyik oldala a romániai politikai életbe való intézményes bekapcsolódás, a másik pedig a saját kulturaális nemzeti közösség politikai integrálása (az etnikai szavazóbázis és a párt megszervezése). Az előbbiekből adódik a harmadik oldal, a saját regionális politikai hagyományokhoz, illetve a budapesti magyarságpolitikához való viszony átalakulása, az önálló politikai és nemzeti közösség kialakításának szándéka. Mindezt egy olyan tagolt, 150–200 fős erdélyi politikai-kulturális elit viszi végbe, amely az első világháború előtti magyar politikai intézményrendszerben szocializálódott. Tehát elsősorban arra keresem a választ, hogy a megváltozott feltételrendszerben (többségből kisebbségbe kerülés és az új államhatalmi berendezkedés) az új stratégiákat megfogalmazó csoporton belül miként és milyen tényezők hatására alakulnak az erőviszonyok.

* A tanulmány tárgyát képező problémát egy korabeli magyar külügyi elemzés így foglalta össze: „Igaz minden út Rómába vezet, de a régi országutak nekem jobbnak látszanak mint [az] ismeretlen vízmosások.” *Magyary Antalnak a bukaresti magyar követség ügyvivőjének levele Khuen-Héderváry Sándorhoz a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjéhez.* Bukarest, 1924. november 5. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) K 64-27-1924-510. 4. f.

¹ A *kisebbségek régi és új szerveződései* c. program. Ismertetését lásd: www.tla.hu

² Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio* 1997, 2. sz. 32-67.; Uő.: Törésvonalak a határon túli magyar politikában 1989–1998. *Regio* 1999, 2. sz. 157–189.

³ *Stratégiaiváltás és nemzedéki csoportok a magyar kisebbségtörténetben.* Kézirat, megjelenés alatt, 30. Előadasként elhangzott a Mercurius csoport pozsonyi konferenciáján 2002 decemberében. A nemzedéki csoportok skálája csak a romániai és a (cseh)szlovákiai magyarság esetében teljes. A megkonstruált csoportok: az elszakadt magyarság (a húszas évek kisebbségpolitikusi és közírói); a kisebbségi ember (a harmincas évek már kisebbségben szocializálódott nemzedéki csoportjai, pl. Sarló, Erdélyi Fiatalok, Hitel, Kalangya); a két világháború között baloldali szervezetekben szocializálódott, 1944–45 után pozicionált személyek; az 1968-as változások révén új, közéleti szerepet betöltők; a hetvenes-nyolcvanas években az adott ország magyarságpolitikájával szemben kisebbségpolitikai alternatívák megfogalmazói.

Először a kereteket és a szereplőket ismertetem (1), majd a csucsi paktum létrejöttével foglalkozom (2). Ezt követően a bukaresti kormányzat, illetve Tătărescu – liberális párti, kisebbségi ügyekért felelős belügyi államtitkár – törekvését mutatom be (3). A tanulmány hely hiányában, itt nem közölt második részében az 1924-ben kialakult elnökválság vitáiról szólok, majd a különböző irányzatok harcához kapcsolva értelmezem az 1925–26-os széles körű paktumtárgyalásokat és az elnökváltást, ennek személyi és szerkezeti következményeit. A kutatás lezárásaként hosszabb folyamatok szempontjából és általánosabb érvennyel értelmezem, a reményeim szerint addig kibomló történetet.

A téma fontosságát jelzi, hogy az időszokról már a második világháború előtt „bevett” álláspontot kialakító tanulmányok jelentek meg Grandpierre Emiltől és Gyárfás Elemértől, a történések két kulcsszereplőjétől.⁴ E tanulmányok a pártvitákból győztesként kikerültek véleményét tükrözték. Ennél árnyaltabb képet adott a második bécsi döntés után Mikó Imre a korszak politikatörténetét áttekintő munkájában.⁵ Ligeti Ernő művelődés- és mentalitástörténeti összefoglalója a vitákban alulmaradt közírók és politikusok oldaláról mutatta be a történéseket.⁶ A kérdés tudományos feldolgozására (eszméletörténeti nézőpontból) a kilencvenes években K. Lengyel Zsolt vállalkozott a transzilvanizmusról írt monográfiájában.⁷ A források hozzáférhetővé tétele terén és egyes részkérdésekben György Béla munkája nyújtott segítséget. Rövidesen megjelenő forráskiadványa nélkül ez a tanulmány (sem) készült volna el.⁸ A kéziratához való hozzáféréseért ezúton mondok köszönetet.

1. A történet keretei és a szereplők

Kisebbségpolitikai és magyarságpolitikai korszakolás⁹

A tárgyalta 1923–1927 közti időszak, a *romániai magyar kisebbség történetének politikatörténeti szakaszolásán belül az impériumváltás (1918–1920), és az önszerveződés megindulása (1920–1922) utáni időszak, a paktumok kora.*

⁴ Grandpierre Emil: Az erdélyi magyar kisebbségi politika hat éve. In *Erdélyi Almanach*. Szerk. György Lajos, Studium, Bp., 1925. 119–127.; Uő: Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes Magyar Párt megalakulásáig. *Magyar Szemle* 1928. október, 130–136.; Gyárfás Elemér: Az első kísérlet. *Magyar Kisebbség* 1937. 41–71., 77–99. Az új folyamban újra közölték: *Magyar Kisebbség* 1999. 2–3. sz. 217–285. A hivatkozásokban ezt a publikációt használtam.

⁵ Mikó Imre: *Huszonkét év*. Studium, Bp., 1941, 39–69.

⁶ Ligeti Ernő: Súly alatt a pálma. Bp., 1942, Uő: A kisebbségi élet bölcsője. *Független Újság* 1935, 22–42. sz.

⁷ K. Lengyel Zsolt: „Keleti Svájc” és Erdély 1918–1919. *Regio* 1992, 1. sz. 77–89. Uő.: A megíusult kompromisszum. *Magyar Szemle*, 1993, 8. sz. 845–856. Uő.: *Auf der Suche nach dem Komromiss*. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928. Ungarisches Institut, München, 1993, 470.

⁸ Megjelenés alatt: *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez*. 1. A vezető testületek iratai. Összeállította György Béla, ProPrint-EME, Csíkszereda-Kolozsvár, 2003,

⁹ Kisebbségpolitika alatt a kisebbségi szerveződések politikáját, magyarságpolitika alatt a kormányzatok magyarsággal kapcsolatos politikáját – esetünkben a bukaresti, illetve budapesti kormányzatát – értem.

Az 1922 decemberében megalakult romániai Országos Magyar Párt (továbbiakban OMP): 1923. október 23-án politikai paktumot kötött az Alexandru Averescu tábornok vezette Néppárttal, 1926 februárjában a közigazgatási választásokra aláírás nélküli megállapodást hozott létre a kormányzó Liberális Párttal, majd annak bukása után, 1926. április 21-én újra választási megegyezésre jutott a kormányra került Néppárttal. A paktumpolitika stratégiájának lényege az volt, hogy egy-egy adott román párttal szövetkezve a magyarság részt vehessen a választásokon (felkerülve a választói névjegyzékre, jelöltjeit elfogadják a választási bizottságok), parlamenti képviselőket küldhessen Bukarestbe, és ebben a pozícióban valamilyen formában kezelje a kisebbségi sérelmeket. Az 1927-es választásokon az OMP már a Német Párttal kötött választási megállapodást (*Kisebbségi Blokk*). Ezt követően az OMP nem csak önállóan indult a választásokon, hanem alapvetően az *önálló* (döntően pozícióvédő) *politizálás koráról* beszélhetünk, 1938-ig a királyi diktatúra bevezetéséig. Ezen alkorszak egyik sajátossága a kisebbségi kérdésnek a pártcsatározásokból való kiemelésére való törekvés, a másik a nemzetközi fórumokon történő fellépés, harmadrészt a társadalmi intézményrendszer szervezésének erősebb támogatása.

A bukaresti kormányzatok két világháború közti magyarságpolitikája döntően a különböző fejlettségű régiókkal kiegészült ország fővárosából a Liberális Párt irányította egységesítési folyamatban, valamint Románia és Magyarország nemzetközi kapcsolatainak viszonylatában értelmezhető. A stratégiaileg megcélzott jövőkép-modell a homogén nemzetállam XIX. századi franciaországi mintája volt.¹⁰ A bukaresti magyarságpolitikában, a huszonkét éven belül, hat kisebb korszakot különíthetünk el.

1918–1922 között a nagyszebeni Kormányzótanács, az első Vaida és az első Averescu kormányok alatti időszakban zajlott le az intézményrendszer átvétele, a magyar tisztviselői kar távozása, és a magyar birtokos osztály pozícióit elgyengítő agrárreform. Az erdélyi Román Nemzeti Párt meghatározta Kormányzótanács az 1918 előtti magyarországi nemzetiségpolitikából indult ki: az oktatást a felekezetekre bízni, akadályozni a nemzetiségi alapon történő önszerveződést. Az ezt követő liberális párti Ion I. C. Brătianu vezette kormányok abból indultak ki, hogy a magyarság politikai jogait egyénileg a meglévő romániai pártstruktúrában belül gyakorolhatja. Csakhogy ezt a nemzetiségi politizálásban nagy hagyományokkal bíró szászokkal és a gyorsan szerveződő, még mindig jelentős városi polgársággal bíró magyarsággal nem lehetett elfogadtatni.

Az 1922–1926 közti liberális párti uralom időszakában a homogenizációs, egységes nemzetállam kialakítására törekvő politikai stratégián belül a Iuliu Maniu képviselte integratív technikákkal szemben a Ion és Vintilă Brătianu

¹⁰ Eugen Weber: *Peasants into Frenchmen*. Chato, London, 1979.

meghatározta diszkriminatív modell érvényesült.¹¹ Ez a diszkriminációs stratégia egyrészt a magyar iparvállalatok, pénzintézetek nacionalizálásában, a kis magyar bankok, a kisiparosság szisztematikus gazdasági diszkriminációjában jelent meg. Másrészt az Anghelescu miniszter képviselte oktatáspolitikában (magánoktatási törvény, baccalaurátusi rendszer, kulturzóna stb.) és a nyelvhasználati, önkormányzati jogkorlátozásban intézményesült.

A harmadik 1927–1931 közti korszak a Nemzeti Parasztpárt és Maniu kormányzása, a viszonylagos nyugalom és prosperitás időszaka. A magyarságpolitikában az egyéni jogegyenlőséget próbálták biztosítani pl. az esküt nem tett tisztviselők nyugdíjának rendezésével, de a pártküzdelmek, pontosabban az egymásra lícitáló kisebbségellenesség miatt ez is csak korlátozottan működött.

Az 1931–1934 közti évek, a gazdasági krízis időszaka. A kormányzattól a magyarság semmilyen támogatásban nem részesült, így még azt is elvesztette, amelyet a gazdasági prosperitás időszakában nyert. Ekkor jelenik meg az az új román munkás és, hivatalnok réteg, amelyet a húszas évek román nemzeti iskolapolitikája termelt ki. Ezzel a magyarság munkaerőpiaci pozíciói tovább romlottak.

Az ötödik, 1934–1938 közti időszakot az *antirevizionista mozgalmak* határozták meg. A megváltozott nemzetközi helyzetre reagálva, Magyarország revíziós törekvéseivel szemben mintegy túszként kezelték a romániai kormányok a magyarságot.¹² Tovább folyt a magyar kisebbség gazdasági és a nyelvhasználati pozícióinak, lehetőségeinek beszűkítése illetve ellehetetlenítése.

Az 1938–1940 között egyszerre három problémakezelési mód is működött, a nemzetközileg egyre valószínűbb revíziós szándékok kivédésére. A bukaresti kormányzat a Kisebbségi Statútummal a külföld előtt a kisebbségi/magyar kérdés jogi rendezését próbálta igazolni.¹³ Közben tovább működtek a munkajogi, nyelvhasználati, gazdasági diszkriminációt hozó intézkedések. De ezzel együtt a királyi diktatúra időszakában, az egyetlen engedélyezett politikai szervezet, a Nemzeti Újjászületési Front magyar tagozata, a Magyar Népközösség jelentős társadalomépítő/közösségszervező munkát végzett a magyarság körében.¹⁴

A két világháború közti budapesti magyarságpolitikát a *revíziós jövőkép határozta meg.* Azonban a *konkrét revíziós célokat* mindvégig lebegtették. Egyedül a harmincas években dolgozott ki határozott elképzelést a Gömbös-kormányzat, de azt nem propagálták.¹⁵ A budapesti kormányzatok *határon túli magyarságra vonatkozó politikája* ebben és a kisantant országokkal kapcsolatos

11 A két modellről: Bárdi Nándor – Wéber Péter: Kisebbségben és többségben. Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes* 34.1998. 243–256. Ugyanitt Maniu 1924-es a kisebbségi kérdéstről tartott előadása is magyarul olvasható: Uo. 257–276.

12 Mester Miklós: A román antirevizionista mozgalom ismertetése. *Magyar Kisebbség* 1998. 3–4. 162–172.

13 Mikó Imre: A román kisebbségi statútum. *Hitel* 1938, 3. sz. 177–192.

14 Maár István: *A Magyar Népközösség 1938–1940.* kézirat TLA Kv. 2789/99.

15 Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953.* Szerk. Romsics Ignác, Osiris, Bp., 1998, 70–94.

nemzetközi viszonyrendszerében értelmezhető. *Stratégiai*lag a korabeli magyar-ságpolitikát Jancsó Benedek felfogása tükrözte, amely szerint csak területi integritásunkat veszítettük el, de a kulturális integritás megmaradt, és ezt fönn is kell tartani a demográfiai, gazdasági, kulturális pozíciókkal együtt, hogy az eljövendő új béketárgyalásokon hivatkozási alapul fel lehessen használni.¹⁶ Ennek köszönhető, hogy a két világháború közti magyarországi támogatáspolitikát oly nagy hangsúlyt fektetett a felekezeti oktatásügyre és a kisebbségi nyilvánosság (sajtó) fenntartására.¹⁷

Politikai síkon az impériumváltás időszakában (1918–20) a politikai *passzivitást* javasolták Budapestről. 1918–1922 között az nemcsak az ország, hanem a budapesti államigazgatása is felbomlott, egységes magyarságpolitikáról nem beszélhetünk. Egyszerre folytak katonai szervezkedések, propagandamunka, helyzetfeltárás és anyagi segítségnyújtás. A kisebbségi szervezkedések is a meglévő kapcsolathálóik révén próbáltak a több tucatnyi magyarországi revíziós, magyarságsegítő társaságon keresztül a kormányzathoz kapcsolódni. A kormányzat (Teleki illetve Bethlen) pedig az 1918 előtről kialakult személyes bizalmi kapcsolatai révén súlyozott az új vezetők között. Románia vonatkozásban ilyen személyes ismeretekben nem volt hiány: a három grófnak (Bánffy Miklós külügyminisztert is ideszámolva), nem beszélve az apparátusban dolgozó erdélyiekről (Papp Antal, Jancsó Benedek, Barabás Endre) kiterjedt kapcsolatrendszere volt az 1918 előtti erdélyi közéletben.

1922–1926 között, amikor véglegessé vált, hogy hosszú időre el kell fogadni a nemzetközi viszonyok átalakulását és Magyarország konszolidációja került előtérbe a magyarságpolitikában is az adott országok politikai életébe való önálló pártpolitikán keresztüli *integrálódást* támogatták Budapestről. A *magyar politikai élet egységének megszervezésén* túl a magyarok lakta régiók más etnikumaival (szlovákok, ruszinok, horvátok, sokácok, bunyevácok, németek) vagy a helyi többségi etnikummal (erdélyi románság) a nemzetállami központokkal szemben próbáltak *lokális többséget* és a centralizáló behatolás *ellen ideológiákat kidolgozni* (a transzszilvanizmus bátorítása, a szlovenszkótság és az őslakó ideológia Felvidéken és Kárpátalján). A húszas évek végére kiderült, hogy ez sem járható, Magyarország nem tud politikailag és gazdaságilag olyan forrásokat biztosítani, amely – a nem magyar regionális csoportoknak – elegendő volna a prágai, belgrádi, bukaresti központokkal való szembefordulásra. (Ráadásul a nem magyar regionális pártok egy része kormányra került, illetve a kisebbségi magyar pártok paktumpolitikára törekedtek a mindenkori kormányzatokkal.) Ezekben az években alakult ki a kérdés kezelésére hivatott magyarországi kormányzati intézményrendszer, a Miniszterel-

¹⁶ A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. *Magyar Szemle* 1927, 1. sz.

¹⁷ Bárdi Nándor: A Keleti Akció – A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása. In *Magyarságkutatás 1995 – 96*. Szerk. Diószegi László, TLA, Bp., 1996, 143–190.; Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés*. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Fórum Intézet – Lilium Aurum, Galánta – Dunaszerdahely, 2002, 44–50., 75–96., 102–111., 205–215.,

nökség Nemzetiségi Osztálya, a Társadalmi Szövetségek Központja, a Népies Irodalmi Társaság és az Államtudományi Intézet előzményei. Itt a személyes bizalmi viszonyok fontossága mellett már az egyes politikai súllyal bíró, határon túli magyar pártokkal is számolni kellett (elsősorban Csehszlovákia vonatkozásában). S az utasításos irányítást ebben az időszakban váltják fel az egyeztetések, alkuk a magyar-magyar viszonyban. Az alkorszak végére kialakult egy olyan intézményi és személyi hálózat, amelyben az adott kisebbségi pártok stratégiai és taktikai döntéseit Budapestről inkább csak jóváhagyták, vagy közvetítettek a különböző álláspontok között.

A harmadik, 1927–1931 közti időszakot a *konzolidáció* jellemezte, Jugoszláviát nem számítva (ahol a királyi diktatúra bevezetésével a magyarság politikai szervezkedése is lehetetlenné vált). Ekkor már a magyarországi kormányzat is nyíltan vállalta revíziós célkitűzéseket, ha azokat nem is pontosította. A népszövetségi perek és a külpolitikai kapcsolatok építésén túl ebben az időszakban a magyar kisebbségi társadalmak belső egységesítése, megszervezése, megerősítése az oktatási, művelődési támogatás került előtérbe. Romániában és Csehszlovákiában egyaránt véget ért a kormánygyűttműködéssel való kísérletezés.

A Bethlen István miniszterelnöksége utáni időszakban 1931–1938, között a *magyarságpolitikai* kérdések még inkább *alárendelődtek a külpolitikai prioritásoknak*. Ezt jelzi az is, hogy a kisebbségi pártok vezetői egyre inkább az adott ország magyar nagykövetein keresztül és nem közvetlenül érintkeztek a budapesti kormányzattal.

Az 1938–1941 közti időszakban pedig már a határon túli magyar kisebbségpolitika a magyar külpolitika alárendeltségébe került, mivel a *revízió előkészítése* volt napirenden.

A romániai magyar intézményi szerkezet

Nyolcvan év távlatában a közép-európai magyar kisebbségeket, kisebbségi társadalmakként ragadjuk meg. Ennek az országonkénti magyar szférának az alrendszeri: a magyarság nevében fellépő, választásokon legitimitást nyert, politikai érdekvédelmi szervezetek; a magyar nyelvű egyházi intézmények; a magyar nyelvű nyilvánosság; a magukat magyarnak való önkormányzati képviselők pozíciói; a magyar egyesületek; a magyar nyelvű oktatási és kulturális intézmények.

Az impériumváltás utáni Romániában 1925-ig nem tartottak helyhatósági választásokat, kinevezett személyek vezették a közigazgatást. Így magyar önkormányzati szféráról, pozíciókról addig nem beszélhetünk. A nagy múltú magyar társadalmi egyesületek jogi elismertetése, működésük engedélyezése is csak részben történt meg (EME, EMKE, EMGE). A vidéki hagyományos kaszinói és egyesületi élet összeomlása után létrejött irodalmi társaságok, daloskörök

engedélyezése sok akadályba ütközött.¹⁸ Ezeknek, a mai szóval élve civil társadalmi kezdeményezéseknek nem volt összefogó magyar szervezete. Az oktatásügyben és a kulturális életben pedig épp ez a korszak az intézményátvétel után a redukció időszaka. A magyar nyelvű állami oktatás pótlására létrehozott egyházi iskolarendszert különböző jogi eszközökkel próbálták ellehetetleníteni.¹⁹ Tehát azt mondhatjuk, hogy a kisebbségi társadalom működéséhez szükséges hat alrendszerből három alapvető jogi, törvényességi, működési problémákkal küszködött.

A további szerkezetek közül *legsikeresebbnek a sajtó* mondható. A budapesti hírlap és könyvtermés erdélyi forgalma az impériumváltással egy csapásra megszűnt. (1918 karácsonyától nem érkezett Kolozsvárra budapesti sajtó.) Ezt a megújult erdélyi sajtó próbálta pótolni: 1919–1924 között összesen 330 magyar lap jelent meg. Ebből 87 volt az 1919 előtti, 243 pedig az új alapítású. 1924-ben 224 magyar lap jelent meg (18 napilap, 53 hetilap, 35 egyházi periodika, 70 szaklap). A kiadványok döntő részét Kolozsváron adták ki (1923-ban 113 periodikát utána következett Temesvár 42, Nagyvárad 36, Arad 25, Marosvásárhely 20, Szatmárnémeti 13). Ebből nyilvánvaló, hogy a közvélemény formálásában, a sajtómunkában Kolozsvár mellett a nyugati határszél városainak volt döntő szerepe. Ez különösen akkor érdekes, ha tudjuk, hogy a lapfinanszírozáshoz akkoriban minimum a tízezres példányszámot kellett elérni. A legfontosabb lapok – a Keleti Újság, az Ellenzék, az Újság és a zsidóság lapja, az Új Kelet – Kolozsváron jelentek meg. Az előbbi kettő tekinthető regionális befolyásúnak, egész Erdélyben terjesztő és tudósítóhálózattal rendelkeztek. A Székelyföldön a legelterjedtebb a Szele Béla szerkesztette Brassói Lapok volt. Marosvásárhelyen a Hajdú István vezette Székelyföld számított mértékadónak. A Partiumban a Hegedűs Nándor szerkesztette Nagyvárad és a Nagyvárad-i Napló, Aradon az Erdélyi Hírlap, Krenner Miklóssal a háttérben és az Arad és Vidéke, Temesváron a Temesvári Hírlap elégítette ki az igényeket.²⁰ Politikai irányultságukat tekintve a Keleti Újság polgári radikális ideológiát képviselt, nála konzervatívabb volt az Ellenzék, amelyet 1922–1923-ban az OMP hivatalos lapjának tekintett a közvélemény és a politikai elit. A partiumi és a bánási sajtóban épp úgy, mint a Keleti Újságnál jelen voltak a magyarországi emigráns újságírók, akik a városi polgárság közéleti információs igényeit elégítették ki és a korban nagyon fontos vezércikkekkel orientálódásukat is segítették. Az első években ezek a napilapok – a politikai és társadalmi intézmények hiányában – képviselték és formálták a közvéleményt. A legfontosabb vezércikkírók – Paál Árpád, Zágony István, Krenner Miklós, Dósa Endre, Hegedűs Nándor, Ligeti Ernő – nem pusztán újságírók ezekben az években, hanem írása-

¹⁸ Balogh Júlia: Közművelődés, egyleti élet Erdélyben 1918–1940. *História* 1993, 2. sz. 21–22.

¹⁹ Bíró Sándor: Többségben és kisebbségben. ProPrint, Csíkszereda, 2002.

²⁰ György Lajos: *Az erdélyi magyarság szellemi élete*. Pallas, Bp., 1926 8–10.; Uő: *Az erdélyi magyar időszaki sajtó öt esztendeje 1919–1923*. In *Erdélyi Almanach* i. m. 235–238.

ikkal a közélet szervezői és formálói. Véleményüket az erdélyi magyarság véleményeként „közvéleményként” fogalmazták meg, cikkeik közéleti intések, kisebbségpolitikai tanácsok, felhívások, a román kormányzat és társadalom felé pedig „a magyarság” üzenetének tekintették. Ez a kulturális elit az, amely a román társadalom felé való nyitást és az emberi szabadságjogok romániai érvényesítését egyszerre hirdetve a passzivitással szemben az önszerveződést és a politikai érdekvédelem szükségességét kezdeményezi. Ez a sajtó teremti meg terminológiájával a „romániai magyar nemzet” fogalmát és a „népkisebbség” önszemléleti kategóriáját.

Az impériumváltás során a *legstabilabb* intézményrendszernek az *egyházak* bizonyultak annak ellenére, hogy földbirtokaik több mint nyolcvan százalékát az agrárreform során elvették. Nem csak egyházközségeik hálózta be a magyarlakta területeket, hanem az ehhez kapcsolódó, 1918 után az elvett magyar nyelvű állami iskolákat pótolni hívatott iskolarendszerük is. Már 1918 novemberében a római katolikus, a református, az unitárius püspök közös nyilatkozatot adott ki és létrehozta a Felekezetközi Bizottságot, amely a negyvenes évek második feléig összehangolta az egyházak iskolapolitikáját. Az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke Nagy Károly, a gyulafehérvári püspök Mailáth Gusztáv volt, az unitárius egyház élén az idős Ferencz József állt. A helyi (falusi) társadalmak szintjén a lelkészek, tanítók véleménye volt a mérvadó, hivatalos kormányzati/politikai álláspontok hiányában. Tehát a sajtónál jóval nagyobb közvéleményformáló erővel bírtak. 1600 állami magyar nyelvű iskola elvesztése után az 1918-as 428 felekezeti iskolához még 270-et hoztak létre – államsegély hiányában – részben az egyházak tartalékaiból, részben a hívek fokozott hozzájárulásából.²¹ Mindez budapesti kormányzati támogatással valósult meg és működött a két világháború között. Ez azzal is járt, hogy a magyarországi illetékesekkel is szoros, de informális kapcsolatot tartottak fent. Az egyházak társadalmi funkciójukból adódó értékőrzéssel együtt a budapesti magyarságpolitika által megfogalmazott pozícióörzés elsődleges képviselői voltak. Mivel a Bukarestben úgy a református mint a katolikus egyháznak volt – már a világháború előtt is – magyar nyelvű gyülekezete, ezek képezhették az első intézményes, legitim bázist a kormányzat felé. Itt két személy tevékenységét kell kiemelni. Egyrészt Tőkés Ernő bukaresti református lelkész munkáját, aki budapesti segítséggel hozta létre Népirodáját. Ez az iroda a Bukarestben általában nyelvi problémákkal küszködő magyarok ügyintézését segítette és beadványaikat intézte.²² Mai szemmel nézve egyfajta kijáró irodának tekinthetjük

²¹ Szász Zsombor i. m. 232.

²² Az erdélyi magyarság ügyeinek képviselője Bukarestben. Hory András bukaresti követ jelentése Bánffy Miklós külügyminiszternek, res. Pol. 109., Bukarest 1921. június 17. MOL K 64-6-1921/22-27. 92–93. f.; Magyar iroda felállítására Bukarestben. Rubido-Zichy jelentése Bánffy Miklós külügyminiszternek, res. pol. 153., Bukarest 1921. november 15. MOL k 64-6-1921/22-27. 90–91 f.; Jelentés az erdélyi segélyiroda működéséről. MOL K 64-6-1921/22-27. f. 72-77.; A bukaresti magyar irodát Tőkés református esperes és Szász István evangélikus lelkész vezeti, de az időnként leutazó Ugron István volt követ irányításával végzik

a működését, amely tevékenységi körét majd 1924-ben illetve 1926-ban az OMP Willer József által vezetett irodája illetve a magyar parlamenti képviselők veszik át. A másik fontos személyiség Zombory László, Mailáth püspök gyulafehérvári káplánja, a Marianum tanára, 1922 tavaszán a Katolikus Népszövetség megszervezője és vezetője, ugyanakkor Petela Kolozsvár városparancsnokához és a liberális kormánykörökhöz közelálló személyiség volt. A királyi koronázási ünnepségek magyar részvételének előkészítője. Később a (katolikus) királyi udvar bizalmasa lett.²³ A húszas évek közepéig lényegében a magyar problémákat, személyeket a magyarság felől ő közvetítette az udvar és a liberális politikusok felé.

A békeszerződés ratifikálásáig (1920. június 4.) a püspökök – a magyar tisztviselőkhöz hasonlóan – nem tették le a hűségüket. Ezt követően indultak meg a tárgyalások az Averescu tábornok vezette kormány kultuszminiszterével, Octavian Gogával az államsegélyek folyósításáról és az egyházi sérelmek orvoslásáról. 1920 őszén engedélyezték az egyházi vezető testületek összejöveleiket. 1921 tavaszán pedig sor került a püspökök eskütételére.²⁴ Ezzel Mailáth és Nagy püspökök is a szenátus tagjai lettek, de nyelvi okokból csak néhányszor szólaltak fel. Mailáth a kompromisszumok embereként az udvaron keresztül próbálta érdekeit képviselni, míg Nagy Károly harcias nyilatkozatokkal, kemény tárgyalásokat kezdeményezve próbált érvényesülni.

A küzdelmek, állásfoglalások kialakításának színhelye a Felekezetközi Tanács heti – havi rendszerességgel tanácskozó értekezletei voltak. Itt döntöttek petíciókról, nemzetközi tiltakozásokról, az iskolasegélyek elosztásáról, oktatásszervezési, tantervi kérdésekről.²⁵ Szélesebb vonatkozásban azt mondhatjuk, hogy 1926-ig, amikor ténylegesen létrejön az OMP parlamenti frakciója, a legfontosabb közösségi célokról, teendőkről ebben a körben születtek meg a döntések. A pártvezetés és a budapesti kormányzat számára is ez a kör volt a mértékadó véleményformáló, javaslattevő közeg.

A két előbbi intézményes alrendszerrel jóval nagyobb fejlődési pályát tett meg a *politikai érdekvédelmi önszerveződés*, hiszen míg az egyházak évszázadok óta, a hírlapirodalom évtizedek óta létezett Erdélyben, addig önálló politikai szervezet nem volt. Szerveződtek azonban regionális érdekvédelmi társaságok:

a munkát. Hory András jelentése Bánffy Miklósnak MOL K 64-6-1921/22-27. 102. f.; A Tökés féle segélyiroda felszámolására Budapestről küldenek ki egy szakembert. Az OMP a szászok mintájára Parlamenti Iroda felállítását tervezi és ez veszi át ennek az irodának a feladatkörét. Rubidó-Zichy követ jelentése a Külügyminisztériumnak, Bukarest 1924. június 4. MOL K 64-11-27-294. 1–2. f.

²³ Jakabffy Elemér: *Adatok családunk történetéhez*. XIV. Közéletem legharciasabb lustruma 1923–1927. TLA Kv. 1486/95. 7., 14., 19.

²⁴ 1921. március 19.: Mailáth Gusztáv Károly erdélyi-, Glattfelder Gyula csanádi katolikus püspökök, Teutsch szász evangélikus püspök; 1921. április 9.: Nagy Károly; Széchenyi Miklós nagyváradai katolikus püspök később tette le az esküt. Boromissza Tibor szatmári katolikus püspöktől és Ferencz József unitárius püspöktől a megyei prefektusok, királyi biztosként fogadták az esküt. Mikó Imre i. m. 22–23.

²⁵ Az bizottság iratanyaga az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltárában, Kolozsvárt, Felekezetközi Bizottság iratai fondban található. Alapító értekezletének (1918. november 15.) jegyzőkönyve uo. 6387–1918.

a Székely Társaságok Szövetsége a század első évtizedében és az Erdélyi Szövetség 1913-tól mint regionális nyomásgyakorló csoport.²⁶ Ezek a szervezetek azonban nem tudtak a regionális érdekek mentén túllépni a munkapárti-függetlenségi párti érdekellentéteken (elsősorban a választójogi kérdések miatt). Így az 1918 előtti Erdélyi Szövetség, Apáthy István vezetésével függetlenségi párti volt. A szövetség programja 1913–1914-ben döntően Erdély katonai védelmének megerősítését illetve a régió magyarságának állami eszközökkel történő gazdasági és demográfiai megerősítését tartotta a legfontosabb teendőnek.²⁷ Az 1916-os román betörés után egy évvel született program ezt tovább konkretizálva már alapvetően az erdélyi románsággal szembeni biztonságpolitikai/dizkriminációs intézkedésekre helyezte a hangsúlyt. Ez a terv lényegében tartalmazza azokat a technikákat, amelyeket néhány év múlva épp a romániai magyarsággal szemben alkalmaznak majd.²⁸ Mindez az 1918 utáni helyzetben nem volt alkalmazható, hisz a szupremácia őrzéséhez megszűnt az állami támogatottság, a legnevesebb erdélyi politikusok vagy Magyarországon folytatták politikai pályájukat (Bethlen István, Teleki Pál, Bánffy Miklós), vagy az új román állam szüntette meg a lehetséges folytonosságot. Ez történt Apáthy István Kelet-Magyarország Főkormánybiztosa illetve az erdélyi/kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács vezetője esetében.²⁹

A politikai önszerveződés során mégis a *folytonosság* kérdése az alapprobléma, hiszen az új helyzetben egyéni és közösségi válaszokat kell kidolgozni. Az impériumváltás során a megszállás utáni legfontosabb konfliktus az 1919 tavaszán a román királyra teendő hűségeskü kérdése volt. A magyar tisztviselői kar, amely akkor még különböző illegális csatornákon keresztül hozzájutott ellátmányához, budapesti utasításra nem tette le a hűségesküt, abból kiindulva, hogy a folyamatban levő béketárgyalásokon ezt a román kormányzat Magyarországgal szemben felhasználhatná.³⁰ Ennek a passzív ellenállásnak a szervezésében és a Kormányzótanáccsal való tárgyalásokban a megyei közigazgatás és a helyi politika addigi Erdélyben maradt vezetői töltöttek be vezető szerepet. Ezek közül meghatározó volt Kolozsvár, mint „főváros” szerepe. Itt Grandpierre Emil a kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács volt elnöke, a Károlyi-kormány által kinevezett főispán volt az otthonmaradt legmagasabb rangú közigazgatási tisztviselő. (Hátegan Emilnek, a kolozsvári Román Nemzeti Tanács vezetőjének, majd a Kormányzótanács igazságügyi felelősének volt törvényszéki, bírósági kollégája, szobatársa, barátja.)³¹ Ő vezette és képviselte a tisztviselő mozgal-

²⁶ *Az Erdélyi Szövetség alakuló ülésének iratai.* Lyceum, Kolozsvár, 1914. 76.

²⁷ *Az erdélyi kérdés.* 1917. június 14. Klny. OSZK 112352

²⁸ A hatalomváltás és az első évek részletes bemutatását adja: Szász Zsombor: *Erdély Romániában.* Grill, Bp., 1928.

²⁹ Raffay Ernő: *Erdély 1918-19-ben.* Magvető, 1987, 168-194.

³⁰ Mikó Imre i. m. 16-17.

³¹ Ligeti Ernő szerint épp e kapcsolat miatt, egy újságírói ötlet nyomán választották meg a MNT élére. Ligeti Ernő: *Erdély vallatása.* Lapkiadó, Kolozsvár, 1922. 24-26.

mat és egyben a budapesti kormányzat bizalmát is élvezte.³² Őt a letartóztatott, majd Magyarországra távozott Apáthy utódjának tekintették. Mellette az 1918 előtti magyar politikai életben az Erdélyben maradt politikus rétegből a legmagasabb tisztséget báró Jósika Samu, a budapesti főrendiház utolsó elnöke töltötte be, akit a Magyar Szövetség, majd az OMP elnökének is megválasztottak. Halála után³³ Ugron István az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó amerikai képviselője követte. Az OMP következő elnöke – 1926-ban – Bethlen György volt az, aki alapvetően már nem az 1918 előtti tevékenysége révén jutott pozícióhoz, hanem az impériumváltás utáni politikai kiválasztási folyamat eredményeként. Az 1922. december 28-án megalakult OMP 12 alelnöke közül ketten monarchia szintű funkciókkal bírtak (Barabás Béla, a magyar parlamenti delegáció elnöke is volt; Ugron István nagykövet), Barabáson kívül még ketten voltak parlamenti képviselők (Sándor József és Jakabffy Elemér), ketten polgármesterek (Haller István – Kolozsvár, Bernády György – Marosvásárhely), Grandpierre, mint már említettük, 1918 előtt törvényszéki bíró volt, helyi vezető megyei politikusnak hárman számítottak (id. Szentkereszty Béla Sepsiszentgyörgyön, Turi Kálmán Nagyváradon, báró Ambrózy Andor Temesváron), és ketten a kulturális elithez sorolhatók (Kecskeméthy István református teológiai tanár, Szabolcska Mihály lelkész – költő). Maga az OMP a Függetlenségi Párt utódjának tekintette magát, ezt deklarálta is. (De az irodabútorok vonatkozásában a Munkapárt helyiségeiben található berendezésre is igényt tartott.)³⁴ Az OMP közvetlen elődjének tekintett Magyar Szövetség vezetése inkább az egyház–sajtó–régli vezetők viszonyrendszer tükörte.³⁵ A felvidéki helyzettel összehasonlítva itt sokkal kevésbé érvényesült a pártpolitikai és világnézeti folytonosság (hisz ott az 1918-előtti kisgazda, illetve keresztényszocialista pártmozgalmakból nőttek ki a szerveződések). De Erdélyben és a Vajdaságban az első fél évtizedben nagyobb volt a személyi kontinuitás mint a csehszlovákiai magyarság körében.

³² Ez a tisztviselő mozgalom egyáltalán nem volt egységes. Székelyföld–Kolozsvár–Partium megyei, városi tisztviselői között nemigen volt összeköttetés. Pl. 1919. január 8-án Székelyudvarhelyen megtagadták a hűségesküt, míg Kisküküllő és Háromszék megyékben letették, de Brassóban és Csíkban nem is kérték. Grandpierre vezetésével egy 5 tagú kolozsvári küldöttség azt kérte a Kormányzótanácstól, hogy ne hűségesküt, hanem fogadalom letételét kérik a tisztviselőktől. Miután ezt elutasították, január 18-án a kolozsvári magyar tisztviselők megtagadták a hűségeskü letételét és ez mintának számított az egész megszállt kelet-magyarországi régióban. Grandpierre Emil: Az erdélyi magyar kisebbségi politika hat éve. In *Erdélyi Almanach* i. m. 119-127.

³³ 1923. június 23.

³⁴ *Iratok ...* OMP IB jkv. 1924. január 12. 12. határozati pont

³⁵ Az 1921. január 9-i kolozsvári alakuló ülésen megválasztott 19 tagú ideiglenes központi bizottság tagjai közül: lelkészek, püspökök – Ferencz József, Hirschler József, Nagy Károly, Kirchlénopf Gusztáv; újságírók – Grois László, Paál Árpád, Szász Endre, Zágonyi István; tisztviselők, közéleti vezetők – gr. Bethlen György (az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület vezetője), Sándor József (az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület vezetője), Grandpierre Emil, Haller Gusztáv, Kolozsvári Bálint, Költő Gábor, Papp József, gr. Teleki Árpád. Mester Miklós: *Az erdélyi Magyar Szövetség szervezetének ismertetése és annak feloszlása 1921-ben*. TLA Kv. 2871. 4.

A *politizálás módszerében* azonban mindenhol alapvető változás állt be. Romániában 1920 novemberéig (a békeszerződés magyarországi ratifikálásig) hatalmi vákuum helyzetekben 1919 tavaszán még regionális hatalmi gócek spontán megszervezésével próbálkoztak (Temesvár, Székelyudvarhely, Kalotaszeg³⁶), majd ezek kudarca után az illegális tisztviselő mozgalom volt az, amely szervezte az ottmaradt volt magyar politikai közélet helyi képviselőit.³⁷ 1920–1921-ben az egyházakon belül, az illegális tisztviselői mozgalomban-kapcsolathálózatokban, és a sajtóban az utalásos-áthallásos közleményeken keresztül folyt a kiútkeresés. Az egyik kapaszkodó a Magyarországhoz kötődő remények, a különállásban gondolkodott. Egy másik szemlélet a Románia által is aláírt Kisebbségi Szerződésből eredt: a népszövetségi kisebbségvédelmi panaszjog és a székely autonómia lehetőségéből, valamint a gyulafehérvári ígéretekéből indult ki, az ország demokratizálódási folyamataiba való bekapcsolódásban bízva.

Alapvetően öt önszervezési lehetőség merült fel. Még 1920-ban kampány indult, elsősorban az Ellenzék c. napilapban az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületbe (EMKE) való belépés érdekében. Ebben a körben egy összmagyar kulturális egyesületet jöhetett volna létre. Valószínűleg ezt a hasonló a szász példa befolyásolta. Mivel azonban hamar kiderült, hogy az 1918 utáni egyesületek jogállása bizonytalan, maga a szervezet vezetője, Sándor József is visszakozott az EMKE ilyen jellegű, politikai célú megújításától.³⁸ Egy másik elképzelés szerint a nemzetközi „Emberi Jogok Ligájához” való kapcsolódás révén lehetett volna megszervezni a magyar közéletet, de mivel még kialakulatlan szervezetről volt szó és inkább nemzetközisége mint politikai, jogvédő oldala volt a domináns, ez hamar lekerült a napirendről. A harmadik lehetőség a román pártokon belüli politizálás volt. Ez azonban nem volt reális alternatíva, mert a romániai pártoknak nem volt a kisebbségi elitek számára is elfogadható kisebbségi programjuk, másrészt Erdélyben a nemzetiségi alapon szerveződő politikai érdekvédelem hagyományai erősek voltak. Természetesen az 1920-as, illetve 1922-es választásokon is indultak magyar nemzetiségű képviselők más pártok képviselőiben vagy függetlenként, de őket a magyar nyilvánosságban (sajtó és az egyházi körök) egyaránt renegátoknak tekintették. Mindhárom nagyobb román pártnak voltak magyar tagjai illetve képviselői, de mint az a választások alatt kiderült, ezek nem tudtak nagyobb befolyásra szert tenni. A Nemzeti Pártnak a Mauer Béla és az Új Világ c. lap körüli társaság, a Néppártnak Ébert Ernő, Betegh Miklós, Truppel I. voltak a „magyar politikusai”, míg a liberálisok a húszas évek elején Kiss Gézá, Szóts Gézá támogatják, mint a magyarság igazi képviselőit.³⁹ A negyedik alternatíva az önálló párt, pártok létrehozása volt. Ettől azonban azért tartottak, mert az ostromállapot körülményei között

³⁶ Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920. *Aetas* 1993, 3. sz. 76-120.

³⁷ Bárdi Nándor: *Keleti Akció* i. m.

³⁸ Ligeti Ernő: A kisebbségi élet bölcsője IV. *Független Újság* 1935, 25. sz.

³⁹ Mester Miklós i. m. 16.

nem lehetett megvalósítani az országos szervezést, illetve félő volt, hogy a regionális, az 1918 előtti politikai és világnézeti problémák miatt több párt jött volna létre. A felvidéki példa, a régi pártszervezetek újraszervezése sem volt járható út Erdélyben, hisz az előbbi polgárosultabb régió politikailag is jobban szervezett volt. Ezen túl Csehszlovákiát jóval kisebb arányban hagyta el a politikai véleményformáló, szervező értelmiségi, polgári réteg.

Így a – szász politikai élethez hasonlóan⁴⁰ – egy olyan szervezetet próbáltak létrehozni, amely a magyar kisebbséget közjogi személyiségként képviselte volna, a nemzeti autonómia megteremtésének első lépcsőfokaként. A kulturális elithez tartozó értelmiségiek a politikai aktivitás megkezdését: a romániai politikai életbe való részvételt sürgették. Paál Árpád, Kós Károly, Zágoni István az 1921 tavaszán, a püspökök eskütételének időszakában megjelent Kiáltó Szó c. politikai pamfletjükben nem csak az aktivitásra hívtak fel, hanem leszámoltak az 1848 utáni passzív ellenállást a korabeli erdélyi helyzettel azonosító állásponttal és jövőképet adtak a nemzeti autonómia modell felvázolásával. Ők azok, akik Albrecht Lajos elnökségével létrehozták a Magyar Néppártot (1921. június 5.). Így a volt politikai és közigazgatási elit által már szervezés alatt álló Magyar Szövetség vezetői kénytelenek voltak az előttük megalakult politikai csoportosulással tárgyalni. Az egyeztetések vezetésére Jósika Samut kérték fel, aki ilyen módon került vezető politikai pozícióba. A Magyar Szövetség a magyar közösség közjogi személyiségét kívánta intézményesíteni.⁴¹ Így jött létre 1921. július 6-án Jósika Samu elnökletével a Magyar Szövetség, amelyben a néppárti csoportot Albrecht Lajos (mint az egyik alelnök) és Kós Károly (titkár) képviselte a vezetésben, munkatervét pedig a szintén ide sorolt Zágoni István terjesztette elő, de az ügyvezető elnöki pozíció és a szervezeti szabályzat kidolgozása (Haller Gusztáv, Sándor József), valamint az alelnöki pozíciók többsége (Grandpierre Emil, Ugron István, Bélydy Kálmán, Ferenczy Géza) a „régii” politikusokhoz került. A szövetséget 1921 októberében mondvacsinált indokkal felüggesztették. Román látószögből az állam az államban hatalmi helyzet kialakulásához vezető út első lépcsőjét látták benne.⁴² Ezt követően újra országos gyűlést tartott a Magyar Néppárt (1922. január 15.) és erre reagálásként, a közeledő választásokra készülve megalakult Grandpierre irányításával a Magyar Nemzeti Párt is (1922. február 12.). A kormány még a márciusi választások előtt engedélyezte a Magyar Szövetség újbóli működését. Így a két alakulat Magyar Szövetségként közösen indult a választásokon. A választások után újra megakadályozták a Magyar Szövetség működését, de politikai párt létrehozása, azok egyesítése ellen nem emeltek kifogást. Ezt próbálta a Magyar Nemzeti Párt kihasználni, amikor augusztus 5-i, országos alakuló nagygyűlésén bejelen-

⁴⁰ Az 1919 szeptemberi szász népgyűléseken hozott határozatokhoz hasonló modellben gondolkodtak.

⁴¹ Mester Miklós i. m.

⁴² Metes kolozsvári prefektus nyilatkozata az általa kezdeményezett betiltásról. *Izbanda* 1922. január 18.

tették az egyesülést a Néppárttal. Másnap a Magyar Szövetség tartott nagygyűlést, amelyen a szervezet alapszabályát módosították meghagyva, a kisebbség közjogi személyisége képviselőnek elvét. A liberális párti kormányzat azonban ezt sem hagyta jóvá. A szövetség működését azonban csak a gyulafehérvári koronázás után – ahol a MSZ is képviseltette magát (1922 október) – tiltották be. Ezt követően a Magyar Nemzeti Párt próbálta átvenni a szövetség feladatkörét és országos szervezetet kialakítani, de ez a Magyar Néppárttal szemben egyre több konfliktussal járt. Ezért a két pártalakulat egy közös bizottságban november 20-ra megegyezett a pártegyesítésben, majd 1922. december 28-án megtartották Kolozsvárt a romániai Országos Magyar Párt alakuló nagygyűlését. Itt a Néppárt alelnökjelöltjei Kecskeméthy Istvánt és Kós Károly titkárságát leszámítva kimaradtak az alelnökök közül.⁴³ A már említett vezetői összetétel azal járt, hogy a falusi mezőgazdasági népesség és a munkásság a pártban képviselő nélkül maradt. Az utóbbi társadalmi csoport öntudatos része külön a szociáldemokrata pártba szerveződött. A vezetés döntően a „rég vezetők” kezébe került, de az új párton belül is megmaradt a régi megosztottság, amely a jobb- (Magyar Nemzeti Párt) és baloldal (Magyar Néppárt) jelenlétében élt tovább. A vezetésen belüli jobboldali túlsúlyt a baloldalnak a sajtóban elfoglalt pozíciója ellensúlyozta. A következő három év belső integrációs küzdelmei épp ennek a szerkezetnek az átalakulásáról szólnak.

A pártegyesítést a politikai szükségszerűsége túl a két csoport kisebbségpolitikai felfogása biztosította. Ennek egyik eleme a kisebbségi pártról alkotott felfogásuk. Ezt legkonkrétabban a Keleti Újság foglalta össze az OMP megalakulásakor: „Mikor egy egész népkisebbségi nemzet pártformációt választ a maga politikai törekvéseinek a fönntartására és előrevitelére, akkor ez azt jelenti, hogy az a párt tulajdonképpen több a pártnál, mert az egy egész népnek a kifejezése. Tehát amit szokványos pártpolitika úgynevezett sakkhúzásként, mintegy politikai versenyfutásként és hatalmi játékként megengedhet magának azt nem engedheti meg egy ilyen nemzeti alakulás. Annak minden mozdulatától népérdekek sorsa függ tehát mozdulatait nem korlátozhatják a közönséges értelemben vett politikai szenvedélyei és hatalomért való kockáztatásai. Egy népkisebbségnek mint párt, annak a népkisebbségnek az egész életakarását, egész jövőndő sorsát kell, hogy éreztesse, s nem hatalmi versengés a feladata, hanem a mindenkor hatalom folytonos meggyőzése a maga népének az igazságairól. [...] A Magyar Párt tehát a népkisebbségi eszme küzdőtáborában a népérdekek folytonos és következetes szolgálatában nem csak a maga népére, hanem minden más népre nézve szükségessé és hasznossá tud válni.”⁴⁴

43 Albrecht Lajos, Bárdos Péter, Nyírő József, Paál Árpád, Zágonyi István csak az Elnöki Tanácsadó Bizottságba került be, amelyet igen ritkán hívtak össze. *György Dénes visszaemlékezése*. A kéziratot Borcsa János gondozta TLA Kv. 2788/99. 265-270.

44 A Magyar Párt országos megalakulása. *Keleti Újság* 1922. december 28.

Ez a valószínűleg Paál Árpád által írt messianisztikus szöveg a „több mint párt” elvből indul ki, amellyel mindkét irányzat és a magyarországi illetékesek is egyetértettek. Ellenben a pártpolitizálás negatívumait elvető, illetve világ-demokratizálódást váró elemeket a másik oldal már nemigen hangsúlyozta.

A másik összekötő elem az volt, hogy konzervatív oldalról indult meg a romániai politikai életbe való integrálódás a csucsai paktummal. S ez a Paál képviselte baloldalnak is elsősorú követelése volt. Paál Árpád korabeli naplófeljegyzésében a következőkben foglalta össze az azonosságokat és a különbségeket: „A csucsai mű a magyar népkisebbségnek a román politikai életbe való igazi behozatala. Ebből a szempontból egészen más és óriási értékű fejlődés, míg az egymással vetekedő román pártpolitika szempontjából az ügyet csak nagyobb stílusú kortesügyletnek nézhetik. Nekünk több ennél. A mi szempontunkból való nézést a román pártok koalíciós, vagy kooperációs elfogadása kellene, hogy megerősítse. Ebben a dologban egy a magyar jobb és baloldal. A két oldal alapvető különbsége különben az, hogy a jobban az önkormányzatos felekezetre helyezi a fősúlyt, balról a magyar nyelv által képzett népi összességre. Azonban az elválasztó vonal az egymás alapeszméje tagadására nem vezet; a nyelvi alapon lévők is elismerik a felekezetek társadalomcsoportosító fontosságát, s a felekezeti alapnak is elismerik a magyar nyelv iránti ragaszkodás eszményiségét. Csak az elismerések mellett a maguk alapeszméjét jobban kifejezendőnek, előbbre viendőnek tartják. Más különbségek a két oldal között: a jobboldalon a forradalmat elítélik, Károlyit hazaárulózzák, Bethlent imádják, egy kissé a magyar kurzuspolitikát is még szeretik, habár az már megbukott, de hát előbb Bethlennel együtt még ezt is imádták, s ebből nehéz kiszokni. A baloldalon mind ellenkező érzések vannak.”⁴⁵ Tehát a politikai stratégia közössége, a kisebbségpolitika erősebb, mint az önszerveződés prioritásaira vonatkozó elképzelések: egyház illetve társadalmi tömegszervezetek, azaz a folytonosság vagy új önszerveződési formák intézményesítése. S ez a politikai-világnézeti különbségek felett állt 1923–1924-ben. Míg Grandpierre visszatekintésében a két csoport között a különbséget a nemzeti autonómista szervezkedés (Grandpierre) vagy a pártszervezkedés és Erdély autonómiájának (Paál, Kós) célkitűzésében látta, addig a diplomáciai jelentések inkább a generációs és társadalmi különbségeket hangsúlyozták. A Keleti Újság vezető publicistái a különbséget inkább a magyar munkás- és paraszti rétegek nyelvi alapon történő társadalmi (világi) megszervezésében, a népkisebbségi eszmének az egyetemes szabadságjogokkal való összekapcsolásában és a magyarországi Bethlen-kormányzat kritikus megítélésében érzékeltették. Mivel az erdélyi magyarul beszélő népességen belül majd 200 000-en, jórészt városlakóként, az izraelita felekezethez tartoztak, a húszas évek magyarországi zsidópolitikája és propagandája nagy hatással

⁴⁵ Paál Árpád: *Napló*. 1924. április 2. szerda, TLA Kv 1951/97.

volt az erdélyi közvéleményre és Bethlen rendszerének megítélésére.⁴⁶ Tehát a belső törésvonalakat az első világháború előtti politikai és társadalmi adottságokból kiindulva a belső integrációhoz, az anyaországhoz és az új államhatalomhoz való eltérő viszonyulások határozták meg. A következőkben a román politikai élethez való integrálódás első stációját a csucsai-paktum létrejöttét mutatom be. Mindezt a felvázolt szereplők (budapesti és bukaresti kormányzatok, erdélyi magyarok és románok) valamint intézményi keretek (egyházak, sajtó, politikai érdekvédelmi szervezetek) viszonyrendszerében helyezem el.

2. A csucsai paktum

A csucsai paktum létrejöttének feltárásához ismernünk kell egyrészt a paktum létrehozóinak (az Averescu tábornok vezette Néppárt és az Országos Magyar Párt) megfontolásait másrészt a tárgyalások történetét, valamint a megállapodás tartalmát.

Az 1918 utáni romániai politikai életet alapvetően a Liberális Párt és annak vezetője, Ion I. C. Brătianu határozta meg. Az első világháború után megszűnt Konzervatív Párt helyét az Ókirályságban az Averescu tábornok vezette Néppárt próbálta betölteni. De Brătianu igazi ellenfele a Iuliu Maniu vezette erdélyi Román Nemzeti Párt volt, amely az Erdélyi Kormányzótanács

⁴⁶ Paál Árpád válasza br. Bánffy Ferenc 1924. február 16-i levelére. Paál Árpád: *Naplók* i. m. 1924. február 18. „Hogy miért érzünk és írunk a Bethlen-kormány ellen? Mert együtt érzünk a Bethlen-kormány ellenzékével, amelyet a jövő magyar kormánypártnak szeretnénk látni, s erre a külföld közvéleményével is szeretnénk segíteni. Aki ezt Magyarország elleni akciónak nézi, az elteveszti szem elől, hogy Debrecen színtiszta magyar népének is, mikor Nagy Vincét képviselőjéül választotta, ugyanaz az érzése, véleménye és akarata, mint a miénk. Szeretnők látni azt az itteni gróf és báró urakat, vajon akkor is úgy fogják-e szeretni a magyar kormányt s úgy fogják-e rosszalni a magyar kormány elleni véleményeket, mikor nem Bethlenék hazug taktikázása lesz az úr azon a kormányon, hanem Peidlék és társaik igazi népi ereje és őszintesége? Vajon akkor is rosszalni fogják-e ha mi az akkori magyar ellenzék véleményét regisztráljuk: Bizonyára éppen ellenkező lesz a nézetük. Az a hitvatkozás, hogy mi a mostani magyar kormány hibáit felrójuk, de az itteni román kormány hibáival szőrméntében bánunk el, feltétlenül igazságtalan. Tele vagyunk elejétől végig legerősebb kritikái éllel és védekező elhárító mozdulatokkal. És jól tessék megjegyezni, hogy a magyar kormányzat hibáiról szólva is, közvetetten a román kormány hasonló attitűdjei és hajlamai ellen is küzdünk, elvi álláspontot állítunk fel és kiáltunk bele az itteni világba, hogy a saját törzsnépünk kormányánál is rosszaljuk a szabadság ellenességeket, tehát az itteni kormányzat hasonló rossz tényeivel szemben se lehet más álláspontunk. Az önkritika erkölcsi alap és súlyos jogcím a mások kritizálására. És »lányomnak szólok, hogy a menyem is értsen belőle«. Mit gondolt egyebet a báró úr? Talán azt, hogy mi a román kormány felbéreltjei vagyunk? Nézzen utána, hogy vajon nem szívélyesebb és belsőbb társadalmi és politikai viszonya van-e Bethleneknek Mocsonyiék és más bojárok révén a román kormányhoz, mint nekünk. Nézzen utána és ne képzeljen minket kormánybércekknek, mikor éppen Bethlenék úri társasága és erdélyi kirendeltsége vádolt be minket a román kormánytól bolsevikieknek. És nézzen utána annak, hogy a mi ablakainkat, címtábláinkat és szerkesztőségeinket rombolják itt össze, s nem a Bethlen-pártiakét. Szóval: a báró úrék kevesebb epeömléssel vegyék tudomásul, hogy mi következetes, mindenfelé érvényesülő baloldali pártállásponton vagyunk – Bethlenék politikáját a maguk népkisebbségi érdekei szempontjából is rossznak tartjuk, mert nem lehetnek a kisantantbeliek annak a magyar kormánynak, amely még kevés idővel ezelőtt hazaárulásnak minősítette azt a tájékozódást a kisantant felé, amit ma maga végez nagy színleléssel. Az ilyen színlelések miatt nem tudnak hinni az egész magyarságnak, s emiatt nincs tekintélyes, megbecsült háterünk a törzsnépünk országában. És emiatt bánnak el velünk lábuk kapcájáért.”

révén 1920. április 10-ig a régió belügyeit illetően széles hatáskörrel rendelkezett. Brătianu célja az egységes nemzeti állam megteremtése volt „letörve minden különbözőséget és helyi érdeket s biztosítva az egységes állam vezetését a régi királyság intelligenciájának.”⁴⁷ Brătianu – a nagyhatalmak által kötelezővé tett – kisebbségvédelmi szerződés aláírását nem vállalta, inkább lemondott. A szerződést Románia az erdélyi Vaida-Voevod rövid miniszterelnöksége alatt (1919. december 1. – 1920. március 13.) írta alá (1919. december 9.). Ezt követően a belső átalakulás (földreform, az erdélyi Kormányzótanács megszüntetése, egyházi-kisebbségi iskolák leépítése) levezénylése érdekében az ország akkor legnépszerűbb katonáját, Averescu tábornokot nevezte ki a király miniszterelnökké (1920. március 13.–1921. január 19.). Majd az alkotmányozó nemzetgyűlés kézben tartása érdekében újra miniszterelnök lett (1922. január 19.) és a márciusi parlamenti választásokat már a Brătianu vezette kormányzat felügyelete alatt tartották meg. Ezen a választáson, a későbbi magyarázat szerint „magasabb államérdekből” elkövetett visszaélésekkel elérték, hogy a magyar többségű választókerületekben a magyar jelöltek ajánlóíveit, Bernády György kivételével elutasították (1922. február 26.). Összességében a 38 magyar képviselőjelölt közül 34-nek utasították el a jelöltségét. Ráadásul az is kiderült, hogy a szavazólistákról a magyarság 50–80%-a is lemaradt. A március 6–7-i képviselőházi választáson csak Bernády György jutott be a parlamentbe (nyáradszeredai kerület). A pótválasztásokon (május 28–29.) Sándor József és Zima Tibor került be a parlamentbe (Sepsiszentgyörgyről és Aradról). A szenátusi választásokon Pál István és Fülöp Béla (Székelyudvarhelyről és Temesvárról), a pótválasztáson Jósika Sámuel (Csíkből) jutott be a parlamentbe. A választások erőszakos lefolyása nyilvánvalóvá tette, hogy a mindenkor bukaresti kormánynak elemi érdeke Erdélyben az ott összetartó, egységesen a Nemzeti Pártra szavazó románsággal szemben parlamenti helyeket szerezni. Ennek egyik módja volt a Maniu vezette párt megbontása. Erre példaként – a Maniuval már 1918 előtt szemben álló – Octavian Goga kultuszminiszterként való belépése az Averescu vezette kormányba szolgált. A másik eszköz a kisebbségek szövetségének megszerzése, amely a hagyományosan kormánypárti szászokkal és a külön politikai közösségként intézményesülő zsidósággal történt meg. A harmadik eszköz, amely beleilleszkedett az eleve irredentának tartott magyarság pozíciójának gyengítésébe, a politikai diszkrimináció volt. Ezt jól mutatja az a tény, hogy miközben Erdélyben a korabeli választási rendszer alapján 121 képviselői és 53 szenátori hely volt, amelyből a magyarságot lélekszáma után 25–30 képviselői és 10–15 szenátori hely illette volna meg. Azonban 1922-ben csak 3 képviselői és három szenátori helyet sikerült megszerezni. (Az utóbbiakhoz még hozzá kell számolni a magyar püspököket is.)

⁴⁷ Gyárfás Elemér: i. m. 225.

Ezt a politikai képletet tovább súlyosbítja az a tény, hogy a hat parlamenti képviselő és a püspökök közül csak hárman beszéltek jól románul (Bernády György, Sándor József, Zima Tibor). S ezekből a potenciális felszólalókból: Bernády a választási kampány során szerzett meghűlése után alig jelent meg a parlamentben (összesen két beszédet mondott), Zima Tibor pedig döntően helyi, aradi ügyekben szólalt fel. Sándor József annál többször szerepelt a parlamenti vitákban, de heves és indulatos kirohanásai és egyértelmű szimpátiája a Nemzeti Párt iránt még inkább megerősítették a liberális politikusok magyarokkal szembeni előítéleteit.

Ebben a helyzetben a román politikai pártok közül a Maniu vezette párt nem volt érdekelt a magyarság politikai súlyának megváltoztatásában, hiszen az erdélyi helyi politikában konkurenséről volt szó. Ellenben az Averescu vezette Néppárt és különösen Octavian Goga számára, annak érdekében, hogy országos választói bázist alakíthassanak ki, fontos volt az erdélyi magyar szavazókerületekben, illetve a vegyes területeken a magyar szavazatok sorsa. A Maniu-hívek elszakítására pedig nem sok remény volt. Másrészt mivel a kormány kinevezése a királytól függött, a párt a magyarság integrálásával és ezen keresztül a Románia és Magyarország közti viszony normalizálásával is jó pontokat szerezhetett, erdélyi népszerűségével kormányképesnek mutathatta magát a király előtt.⁴⁸

Magyar részről a román politikai életbe való integrálódást több dolog is elkerülhetetlenné tette. Az alkotmányozás után világossá vált diszkriminatív magyarságpolitikával szemben csak a bukaresti miniszteriális és parlamenti tárgyalások lehettek az intézményvédelemben szorult magyar politikusok segítségére. A parlamenti sérelmi politika, ha szimbolikusnak is tűnt, azzal a reménnyel biztatott, hogy a romániai és a nemzetközi nyilvánosság miatt a diszkrimináció bizonyos szintjét már nem lépheti túl a bukaresti kormányzat. S a kapaszkodónak tekintett nemzetközi fórumokon (Népszövetség) is csak akkor léphettek fel, ha saját államukon belül már kimerítették a jogorvoslati lehetőségeket. A román politikai pártokhoz való kapcsolódást külön nehezítette, hogy a két potenciális parlamenti kapcsolat (Bernády és Sándor) nem tartozott a szűk pártvezetéshez (Jósika Samu, Grandpierre Emil, Ugron István) és igazából az OMP politikai utasításokkal, háttéranyagokkal sem látta el őket.⁴⁹ Ez a bizalmi viszony hiányán túl a párt szervezetlenségének és Kolozsvár központúságának tudható be. Közrejátszott az is, hogy a két képviselő más-más román politikai párttal tudta elképzelni az együttműködést. Bernády – volt polgármesterként,

⁴⁸ O. Goga – Grandpierre Emilen keresztül – a paktumtárgyalások megkezdése előtt és azt követően is találkozó szeretett volna Bethlen Istvánnal. Ezt azonban a magyar miniszterelnök elhárította. *Rubidó-Zichy bukaresti követ jelentése a Külügyminisztériumnak* 1923. február 23. MOL K 64-1924-95. 401–402. f. valamint 1924 február 6. MOL K 64-11-27-56.

⁴⁹ Bernády György: Megjegyzések az „Első kísérlethez”. *Magyar Kisebbség* 1937, 5. sz. 245–247. az új folyamában újraközölve: 1999, 2–3. sz. 264–275.

a helyi ügyek intézőjeként – a szászok hagyományos, a mindenkori kormányhoz kapcsolódó kisebbségpolitikai stratégiáját tartotta követendőnek. Mivel Romániában egyértelmű volt a Liberális Párt meghatározó volta, ezzel a párttal szorgalmazta az együttműködést. Sándor József, az EMKE elnöke, ellenzéki-sérelmi, függetlenségi párti mentalitással az erdélyi román nemzetiségi mozgalom politikáját tartotta követendőnek. A bukaresti liberális, centralizáló politikával szemben az erdélyi érdekeket képviselő Maniu vezette párttal kötött volna szívesen szövetséget. Egyikük sem tudta azonban orientációja igazáról meggyőzni a szűkebb pártvezetést. Ennek több oka is volt. Grandpierrék tarthattak attól, hogy ha az egyik nagy párttal szövetséget kötnek, akkor elvesztik az ezt ellenző képviselőjüket. A liberálisokkal az 1922-es választásokon történt megaláztatások után, helyi szinten igen nehezen volt együttműködés elképzelhető. A Maniu-párti választási kampányban pedig visszatérő elem volt a földreform továbbfolytatása, amelytől a magyar közvélemény félt, hisz tudta, hogy ez döntően a magyar földtulajdon kárára történhet meg. De a legfontosabb szempont az volt, hogy egyik nagy párttól sem kaptak konkrét ajánlatot vagy megkeresést. Bár 1922-ben a választások előtt Jósika Samu megbízásából Szele Béla tárgyalta Maniuvval az együttműködésről, de nem sikerült megállapodniuk.⁵⁰ Ugyanekkor a Magyar Szövetség „vezérlő bizottsága” a vidéki tagozatoknak a nem magyar többségű választókerületekben engedélyezte az egyes pártokkal a szóbeli tárgyalások felvételét a gyulafehérvári határozatok és a Magyar Szövetség programja alapján. A megállapodást azonban a központ jóváhagyásához kötötték.⁵¹ A Grandpierre vezette 1922. január 8-i brassói megbeszélésen, ahol a székelyföldi vármegyék „küldöttei” egyeztettek a választásokról, a kisebbségekkel (szászok és svábok) való együttműködést szükségesnek tartották, de azt a liberálisokkal egyértelműen elutasították. A néppárttal és a nemzeti párttal való együttműködést a választások idejére és a későbbi parlamenti munkában megengedhetőnek tartották.⁵²

1922-ben nyilvánvalóvá vált, hogy az OMP számára román politikai életben, illetve a választásokon való részvételhez elengedhetetlen a választói névjegyzék kiegészítése. Ezzel kapcsolatban pedig épp 1922 októberére derült ki, hogy a belügyminisztériumi elutasítások után nem lehet az alkotmánybírósághoz fordulni.⁵³ A miniszterelnöktől és a parlamenttől – ahol fel kívánták vetni a problémát – pedig nem sokat várhattak. Egyedül abban bízhattak, hogy valamikor egy kormányzó párt, a politikai adok – kapok keretében a saját hatáskörében és saját érdekében is kezeli a problémát.

⁵⁰ Gyárfás Elemér: *Kiegészítés, illetőleg helyesbítés a ciuceai paktumot ismertető cikkemhez. Magyar Kisebbség* 1937. 157. Újraközölve: *Magyar Kisebbség* 1999. 2-3. sz. 263.

⁵¹ MOL K 63-1922- 27/4.

⁵² *Grandpierre Emil actioja a székely vármegyékben.* Bukaresti követi jelentés a Külügyminisztériumnak, 1922. január 16. MOL K437-1921-1-398. 3. f.

⁵³ *Iratok ... i. m.* OMP IB jegyzőkönyve 1923. október 12.

Octavian Goga ellenben már az egyházak belső szervezeti működésének 1920-as engedélyezésében, a püspökök hűségesküjének megszervezésével, az oktatási és a földreform sérelmek esetenkénti orvoslásával, I. C. Brătianutól és némileg Iuliu Maniutól is eltérő módon viszonyult a magyar kérdéshez.⁵⁴ Az előbbieken már jelzett megfontolásokon túl fontos lehetett az is, hogy jól ismerte a magyarokat, de Szeben megyei lévén, helyi nemzetiségi konfliktus-tapasztalatai inkább a századokkal voltak. A közismert kulturális kapcsolatokon túl, széleskörű magyar személyes kapcsolatokkal rendelkezett. Ezek közül elsősorban Gyárfás Elemért⁵⁵ kell kiemelni, aki két évvel járt Goga alatt a nagyszebeni állami főgimnáziumba és a magyar önképzőkörből is ismerték egymást. Ráadásul Goga sógora, Constantin Bucșan (később belügyminiszter) ugyanott Gyárfás osztálytársa volt.⁵⁶ 1923 nyarán Bucșan, egy brassói ügyvéden keresztül Szele Bélával, a Brassói Lapok főszerkesztőjével és Grandpierre Emil bizalmi emberével vette fel a kapcsolatot. (Szele, mint már említettem egy évvel korábban Maniuval tárgyalt az együttműködésről.) Az ezt követően megindult tárgyalásokon Averescuék részéről egyedül Bucșan vett részt, míg az OMP részéről Grandpierre ügyvezető alelnökön kívül Gyárfás Elemér, Hajdú István (a marosvásárhelyi *Székyföld* c. lap főszerkesztője, Bernády egyik helyi ellenfele) és Szele Béla. A megbeszélések októberben Bukarestben folytatódtak, ahol román részről Octavian Goga, magyar részről pedig Pál Gábor Csíkszeredából, Ferenczy Géza és Török Andor csatlakoztak az addig tárgyalóküldöttséghez. A magyar részről elmondhatjuk, hogy kizárólag – a Gyárfás mellett Gogával legközvetlenebb kapcsolatot ápoló – Grandpierre Emil bizalmasai kerültek a küldöttségbe. A végleges szövegváltozat 1923. október 23-án jött létre, majd a szöveget október 31-én ratifikálták Bukarestben. Az első változatokat a magyar fél készítette el, döntően Gyárfás és Pál szövegezésében, majd Bucșan írta át azokat a megbeszélés alapján. A tisztázás, valamint a román és magyar változat összevetése Gyárfás feladata volt. A megállapodást előbb a magyarok írták alá Kolozsvárt. Itt a pártiratokban nem található nyoma annak, hogy akár az OMP Intéző Bizottsága, akár az elnöki tanács megvitatta volna. Ellenben már jóval az aláírás után, de még Averescu aláírása előtt, Bernády javaslatára az OMP Intéző Bizottságának 1923. november 22-i ülésén a párt elnöksége felhatalmazást kapott arra, hogy különböző román pártokkal tárgyalásokat folytasson és ezekről megfelelő időben jelentést tegyen.⁵⁷ Gyárfást ezt a párt részéről történő „burkolt ratifikálásnak” tekintette. A homályos megfogalmazás mögött az

⁵⁴ Goga többször kifejtette, hogy a kisebbségekkel szembeni „negáció” nem lehet politikai álláspont. Úgy fogta fel, hogy „ez a magyar párt ugyanaz a történelmi forma, amely a régi rezsim alatt népünket egy pártba tömörítette.” *Tara Noastră* 1923. december 23.

⁵⁵ Gyárfásról a legjobb elemzést Ligeti Ernő adta *Erdély vallatása* már idézett munkájában. Fő erényének a rugalmasságot és a tökéletes vezér szerepet, személyiséget emelte ki.

⁵⁶ Gyárfás i. m. 233.

⁵⁷ Mindez a decemberi 12-i Intéző Bizottsági jegyzőkönyvből derül ki, ahol az előző ülésről készült jegyzőkönyvet jóvá kellett hagyni. A novemberi jkv. eredeti verziójából ez hiányzott.

állt, hogy ténylegesen az Intéző Bizottság nem tárgyalta a paktumot, de Averescu csucsai aláírásakor jelent volt Bernády György és Paál Árpád is. Azonban Jakabffy csak később tájékoztatták,⁵⁸ illetve Sándor József semmit nem tudott a paktumról és csak a román sajtóhírek nyomán kért a pártvezetéstől felvilágosítást.⁵⁹ Az viszont bizonyos, hogy Ugron István pártelnök tudott a tárgyalásokról és ismerte a szöveget.⁶⁰

Gyárfás Elemér október 31-én a ratifikálás helyszínén, (Athénéé Palace hallja) összefutott az épp akkor Bukarestben tartózkodó Bernády Györggyel és átadta neki a megállapodást. Erre Bernády így emlékezett vissza: „Az átadott írás olvasása közben pedig azt kérte, hogy siessek, mert Bucsan Constantin a paktum aláírása céljából minden percben megérkezhetik. A meglepetéstől alig felocsúdva futottam át a nekem olvasásra átadott írást, és hirtelen Targu Mures város kultúrpalotáját ajánlottam a barátom figyelmébe, közben azonban máris jelentkezett Bucsan Constantin úr.”⁶¹ Tehát Bernády véletlenül ismerte meg a paktumot, de ezt Gyárfás 1937-ben már úgy állította be, hogy Bernády részt vett a ratifikálásba. Ezt maga Bernády is cáfolta.⁶²

Román részről Goga már az aláírás napján bemutatta a paktumot Ferdinánd királynak. (Így minden bizonnyal Brătianu is hamarosan tudomást szerzett a megállapodásról.)

A paktumot 1923. november 25-én Averescu is ellátta kézjeggyével.⁶³ Erre Csucsán, Octavian Goga kastélyában került sor – innen az elnevezés – ahol a házigazdán és a pártelnökön kívül román részről Petru Groza is megjelent. Magyar részről Grandpierre Emil és Gyárfás Elemér mellett Bernády György is jelen volt. Őt Grandpierre Emil kérte meg erre, miután se neki se Bernádynak nem sikerült Ugron Istvánt és Bethlen Györgyöt meggyőzni arról, hogy Csucsára utazzanak. Ugron akkor már – Jósika 1923 júniusi halála óta – az OMP ideiglenes elnöke volt. A ebéd során Goga köszöntőjére Grandpierre válaszolt, majd Averescu beszélt és végezetül Bernády elemezte a szerződést. Magára nézve kötelezőnek ismerte el a paktumot, de kérte, hogy amint lehetséges az általa elmondottak szerint módosítsák a szöveget. Legfőbb kifogása arra

⁵⁸ De 1923 decemberében már tudott a megállapodásról mert a *Temesvári Hírlapba* írt karácsonyi cikkében már kisebbségpolitikai fordulatról értekezett.

⁵⁹ Sándor József 1925. július 1-én 2 beadvánnyal is megtámadta a paktumot az Elnöki Tanács ülésén, követelve annak felbontását. *Iratok* ... i. m.

⁶⁰ Ugron külön levélben közölte Averescuval a hozzájárulását. Gyárfás i. m. 244. 1926 februárjában mikor majd felmondja a paktumot, majd amikor újra választási együttműködési tárgyalások indulnak és erre hivatkozva lemond az elnökségről soha nem kérdőjelezte meg a csucsai-paktumot.

⁶¹ Bernády György: i. m. 270.

⁶² Uo.

⁶³ Hozzáírva: Se va urma intocmai/E szerint fogunk eljárni./ Gyárfás Elemér i. m. 234. A paktum elnevezése azért kapcsolódik Csucsához, mert a titokban szervezett találkozóról egy nagyváradi újságíró véletlenül tudomást szerzett és megírta a lapjában a politikai találkozó tényét. Ezt követően a román, illetve a magyar sajtóban megindultak a találgatások. Magyarul először Gyárfás Elemér közölte idézett tanulmányában. A román sajtóban 1924 márciusától volt jelen a téma. Ezeket a Magyar Kisebbségben ismertette és reagált is rájuk Willer József a Románok rólunk állandó rovatban.

vonatkozott, hogy a két párt képviselői és szenátorai egy parlamenti csoportot alkottak volna és az OMP csak a parlamenten kívül tudta volna megőrizni a külön szervezetét, illetve az OMP kötelezettséget vállalt a Néppárt elnöke által a programon belül adott utasításokat illetően. Később, 1925 novemberében – a két párt közti szövegegyeztetés során – kiderült: ez volt az a kérdés, amelyet a két párt politikusai eltérően értelmeztek.

Bernády szerepe azért is fontos, mert Ugron István pártelnök épp a csucsai vendégségbe való invitálás során ajánlotta először neki a pártelnöki tisztséget és a párton belül is potenciális elnökként kezelték Bernádyt.⁶⁴ Ráadásul köztudott volt, hogy mind I. C. Brătianuval, mind Bethlen Istvánnal, tehát a két miniszterelnökkel jó viszonyban van. Ebben az összefüggésben érdekes, hogy még a csucsai találkozó előtt két nappal ő javasolt tárgyalásokat a román politikai pártokkal. S ezt a javaslatát a novemberi ülésről készült jegyzőkönyvből kihagyták, csak a decemberi jegyzőkönyv jóváhagyáskor vették fel. Gyárfás a javaslatot burkolt ratifikálásnak tekintette, de elhallgatta, hogy a határozatot Bernády kezdeményezte. Ilyen jelentőségű határozati javaslat ügyében a közigazgatási tapasztalattal bíró jegyzőkönyvvezető (Naláczy István volt kolozs megyei főispáni titkár) nemigen követett el hibákat. Bernády javaslata azonban nem értelmezhető kiskapuként, hiszen 1937-ben – fenntartásaival együtt – is vállalta a paktumot. Ezt erősíti meg az is, hogy az OMP Intéző Bizottság ülésének jegyzőkönyvében a gépiratban a következő szerepelt: „A tárgysorozat rendén a titkár felolvassa a múlt ülés jegyzőkönyvét, amelyhez dr. Bernády György szólal fel. Kijelenti, hogy a november 22-i biz. ülésen indítványt tett arra nézve, hogy a párt elnöksége különböző romániai politikai pártokkal [Averescu] alkalomadtán a magyar kisebbség érdekében tárgyalásokat kezdjen, és azok eredményéről megfelelő időben tegyen jelentést az Int. bizottságnak.”⁶⁵ Ráadásul valószínűleg Bernády is tudott arról, hogy 1923 májusában az OMP egy kisebb küldöttsége tárgyalt Brătianu miniszterelnökkel, de annak nem volt semmilyen következménye.⁶⁶ Azt is mondhatjuk, hogy az OMP vezetőinek nem volt a Néppárton kívül más lehetősége kilépni a politikai elszigeteltségből.

A magyar tárgyalókon és aláírókon kívül a vacsorán Bernády mellett a párt baloldali irányát képviselő Paál Árpád is részt vett. Magyar és román részről egyaránt sikerként és a romániai politikai életbe való belépés kezdeteként értékelte a megállapodást. A paktumban három hiányosságot látott. „Először: a magyar politikai formációnak az intéző bizottsága se tud róla, ma is titok [1924. június – B. N.], pedig magyar tömegekkel kell elfogadtatni. Második amit Goga előtt is kifejtettem, hogy a magyarnyelvű zsidókérdés ki van hagyva belőle, tehát a magyarnyelvű népkisebbség egy részének halk kizárására épül

⁶⁴ Ezt Gyárfás és Bernády már idézett visszaemlékezési is megerősítik.

⁶⁵ *Iratok* ... i. m. OMP IB jkv. 1923. december 12. A zárójelbe tett rész kézírással tett szóközi bejegyzés.

⁶⁶ Grandpierre Emil: i. m. 126.

föl. Ezt még lehetne pótolni. Én Csucsán azt mondtam, hogy aláírás nélkül is megtartjuk a paktumot, ha elfogadjuk. Az elfogadás ténye még nálunk nincs meg. Az elfogadást részemről is kétségessé teszi egy körülmény. Mikor t. i. először olvastam a paktumot, az egyensúlyozott volt az Averescu-párthoz való kapcsolatunk és a mi népkisebbségi programfejlesztésünk attitűdje tekintetében. Utóbb az én értesülésem szerint az utóbbi attitűd elesett, csak az maradt meg, s ez a paktum harmadik szerű hiánya, hogy mi parlamentileg beolvadunk az Averescu pártba. Ilyen együttműködés ilyen függelékpárti állapot szerintem is elfogadható volt, mikor ezzel szemben elvi kikötésként ott állott, hogy a Magyar Párt a paktum pontjain túlmenő népkisebbségi követelésekért is megtartja teljes mértékű akciósabadságát. E nélkül én nem fogadhatom el a paktumot s ha aláírtam volna, akkor se tartanám magamra kötelezőnek, mint ahogy egyébként aláírás nélkül is kötelezőnek tartanám.”⁶⁷

A paktum szövege a két párt viszonyát tisztázó bevezetőből és nyolc fejezetből áll. A bevezetőből világosan kiderül, hogy nem pusztán egy választási megegyezésről van szó. „1. Magyar Párt a Néppárt 1922. december havában Sibiuban elfogadott programját tudomásul véve, teljes támogatását adja az idemellékelte kívánságaival kiegészített program megvalósításához, és e program keretén kívül eső politikai akciókat nem kezdeményez.” Tehát a többségi pártprogram részévé lesznek a kisebbségi párt célkitűzései, de ezért az OMP más keretek között, pl. a Népszövetség irányában lemond politikai érdekeinek érvényesítéséről. A 2. pont határozottan kimondja, hogy a Néppárt a kisebbségi kívánságokat „programja kiegészítő részéül tekinti”, de mindezt az állampolgári jogegyenlőség alapján teszi. Mindezt: a két párt képviselői és szenátorai egy parlamenti egységet képviselnek (3.), de a parlamenten kívül az OMP megtartja saját szervezetét, nevét, egyéniségét (4.). Az OMP elfogadja a Néppárt elnökének politikai utasításait (5.) és a Néppárt végrehajtó bizottságába 5 taggal képviselteti magát (6.). A magyar kisebbségre vonatkozó kérdésekben pedig a Néppárt kizárólag az OMP-vel teljes egyetértésben fog eljárni (7.) A megállapodás határozatlan időre szól (9.), az aláírással egy időben lép hatályba és mindkét fél kölcsönös beleegyezésével hozható nyilvánosságra (10.).

Az aláírók azonban két alapvető kérdést eltérően értelmeztek. Ez 1925 novemberében vált nyilvánvalóvá, amikor Brassóban Constantin Bucsan és az OMP 1923-as tárgyaló küldöttsége (a Magyarországra áttelepült Grandpierre Emilt a csucsai vendégséget elutasító Bethlen György váltotta fel, valamint Nagy Jenő ügyvéd csatlakozott a csoporthoz) újraértelmezte és módosította a megállapodást. Ekkor Bucsan felvetette, hogy az OMP küldjön 5 tagot a Néppárt végrehajtó bizottságába. Az OMP részéről ezzel szemben kifejtették, hogy a szerződés 1923. október 23-án létrejött, de hatályba csak a Néppárt kormányra jutása után lép. „Ezt igazolja a paktum egésze, hiszen túlnyomó részben

⁶⁷ Paál Árpád: *Napló*. i. m. 1924. június 9.

olyan rendelkezéseket tartalmaz, melyek csak a kormányra jutás esetén realizálhatók.”⁶⁸ Tehát az OMP-re vonatkozó kötelezettségeket is csak a Néppárt kormányra jutása utánra tartották érvényesnek. A másik vitatott kérdés a bevezető 5. pontjához kapcsolódott. Abban minkét részről egyetértettek, hogy az „indrumalire” kifejezés – a pártelnök –, „utasításai” helyett „útmutatásait” jelenti. Ezt azonban Bucsan arra vonatkoztatta, hogy az OMP a párt keretein kívül eső ügyekben a Néppárt megkérdezése nélkül nem jár el. Tehát minden nem magyarságpolitikai kérdésben alárendeli magát a Néppártnak. Ezzel szemben Gyárfásék úgy értelmezték az 5. pontot,⁶⁹ hogy az arra vonatkozik, hogy pártjuk „más politikai pártokkal politikai kapcsolatot nem létesít.”⁷⁰ Pusztán a szövegből kiindulva a néppárti értelmezés logikus és hiteles. Az OMP képviselői azonban egy adott helyzetben pillanatnyi kapaszkodónak tekintették a megállapodást. Erre utal, hogy a megállapodás utolsó részében a piros-fehér-zöld szín használatát nem ők, hanem Goga kezdeményezte és Gyárfásék előre jelezték, hogy ebből gondok lehetnek. Goga azon ajánlatát pedig, amely a magyar lakta megyék prefektusi pozícióit ajánlotta fel, „kerekén visszautasítottuk, mert hiszen a kormány politikájáért ilyen messzemenő felelősséget nem vállalhatunk.”⁷¹ Gyárfás 1937-ből visszatekintve az adott lehetőségekre hivatkozott: „A mi részünkről meg éppen világos, a helyzet – mert Pál Gábor barátunk előrelátó szövegezésében – világosan megmondja a bevezető rész, hogy ez a paktum »az adott viszonyok között megvalósítható konkrét kívánságokat« tartalmazza, előrebocsátva, hogy a »Magyar Párt a magyar kisebbség mindennemű jogainak kivívását missziójának tekintik.«”⁷² Az adott viszonyok mögött azonban ott van a kényszerhelyzet, amelyben egy választási együttműködésnél jóval szorosabb kapcsolat jött létre a két párt között, papíron. A gyakorlatban azonban magyar részről csak a (időközi) választási együttműködést tartották be. A Néppárt által vállaltakat pedig tényleg csak kormánypozícióból lehetett volna teljesíteni.

Ezek a vállalások adták a paktum nyolc fejezetét. Az I. fejezetben a választási együttműködést tisztázták: a választói névjegyzék kiegészítését, az OMP-nek 18 képviselői és 10 szenátori helyet a magyar többségű kerületekben s ezért cserébe máshol az OMP szavazói a Néppártra voksolnak. A II. fejezet az egyházak autonómiájának visszaállítására, illetve megőrzésére vonatkozó intézkedéseket tartalmaznak. A III. fejezetben az egyházi iskolák nyilvánossági jogára és fenntartására vonatkozó rendelkezések találhatók. A IV. rész egyesületi és kulturális kérdésekkel, az V. egyrészt nyelvhasználati jogokkal, másrészt a közigazgatási önkormányzatok visszaállításával és kisebbségi ügyosztályok

⁶⁸ Gyárfás Elemér: i. m. 247.

⁶⁹ „5. A vezetés egységének megóvása végett a Magyar Párt elfogadja a Néppárt elnökének a program keretén belül adott politikai utasításait.” Gyárfás Elemér: i. m. 236.

⁷⁰ Gyárfás Elemér: i. m. 247.

⁷¹ Uo. 244.

⁷² Uo.

szervezésével és magyar kormányzati tisztviselők alkalmazásával, VI. a magyar nyelv igazságszolgáltatásban történő használatával, a VII. az agrárreform sérelmeinek orvoslásával és gazdaságszervezési kérdésekkel, a VIII. az esküt nem tett magyar tisztviselők helyzetének rendezésével, a nemzetiség szabad bevallásával, a kivételes intézkedések megszüntetésével foglalkozik.

A kívánt konkrét intézkedések közel harmada nem magyarságpolitikai vonatkozású volt, hanem a korabeli liberális jogállam alapintézményeinek működtetésére vonatkoztak.⁷³ A kifejezetten magyar vonatkozású intézkedések az állampolgári jogegyenlőség alapján álltak. A nyelvhasználati és közigazgatási kérdéseknél a 25%-os magyar arányszám fölött javasoltak intézkedéseket.⁷⁴ Kollektív jogokra (a korabeli szóhasználatnál élve: a közjogi személyiség intézményesítésével), nemzeti autonómiára vonatkozó elemek nem jelentek meg a paktumban. A pártprogram, illetve korabeli kisebbségi törvénytervezeteik ellenben erre épültek. A kívánásokból, elvárásokból kibontakozó kisebbségpolitikai jövőkép alapvetően az 1918 előtti magyarországi nemzetiségpolitikai viszonyokat akarta újrateremteni. Tehát itt a kisebbségpolitikai stratégia egy pragmatikus szintjével találkozunk, amelyben a román államhoz való kapcsolódás folyamatát készítették elő. Minimális elvárásuk az 1918 előtti nemzetiségi jogok és intézményrendszer, illetve az állampolgári jogegyenlőség biztosítása volt. Egy másik szint a nemzeti autonómia, mint a román államon belüli jövőkép.⁷⁵ De mindezek háttérében ott van az „elszakadt magyarság” érzete, amely csak időlegesnek tekintti a Románián belüli elhelyezkedést.⁷⁶

3. Tătărescu államtitkár kísérlete

1924 tavaszán, az alkotmánytörvény elfogadása után és az ország egységesítése szempontjából kulcsfontosságú oktatási, gazdasági, közigazgatási törvények meghozatala előtt magyarságpolitikai szempontból a csucsai paktum az erdélyi magyar kisebbséggel kapcsolatos politikai stratégia átgondolását hozta magával. Legátfogóbban Iuliu Maniu foglalkozott a kérdéssel, a saját nemzetépítés hatékony állami támogatására helyezve a hangsúlyt.⁷⁷ A Keleti Újság sorra megszólal-

⁷³ Pl. a kivételes állapot, lakásrekvirálások megszüntetése (VIII. 2.), szabad gazdasági szervezkedés, cégalapítás (VII. 6. 7.) szabad ingatlanforgalom (VII. 3.), a bírói függetlenség biztosítása (VI. 4.), községi és törvényhatósági önkormányzatok visszaállítása V. 6.), külföldi diplomák honosítása (IV. 6.)

⁷⁴ Pl. magyarul tudó tisztviselők alkalmazása (VI. 2.), helységnév és utcanév használat, hivatalos helyiségekben a magyar nyelv használata (V. 3.), magyarul tudó bírák és igazságügyi tisztviselők alkalmazása (VI. 3.).

⁷⁵ Ez a pártprogramon túl a belső törvénytervezetekben, később autonómiatervekben jelentkezik. Egy ketős jövőkép jön létre. A revízióba való bizakodás mellett a nemzeti autonómia jövőképe. Bárdi Nándor: *A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek, az erdélyi kérdés rendezésére (1918-1940)*. In *Források és stratégiák*. ProPrint, Csíkszereda, 1999, 29-113.

⁷⁶ A húszas évek magyar kisebbségeinek lelki állapotát jellemezték így. Nánay Béla: *A kisebbségi magyar lélek. Láthatár* 1937. 1. sz., újraközölve *Magyar Kisebbség* 1938. 3-4. sz. 60-71.

⁷⁷ *Limes* 34. 1988. i. m.

tatta az ügyben egyes pártok szakértő politikusait.⁷⁸ A liberális párti kormányzat részéről Gheorghe Tătărescu regáti ügyvéd, belügyminisztériumi államtitkár volt a kérdés felelőse. A liberális politikusok által képviselt a magyarságot mint politikai közösséget el nem ismerő állásponttól eltérően a Keleti Újságban megjelent nyilatkozatában a magyar párt vezetőiben látta a kisebbségvédelem akadályát. Szerinte ezek a vezetők nem a nép, hanem a nagybirtokosok érdekeinek védelmével foglalkoznak. Saját társadalmuk érdekeinek képviselet helyett külső sugalmazásokra, hallgatnak. Eddigi munkájuk pedig kimerült a mágnásbirtokokról folyó adagyűjtésekben és a külföldi propagandában. „Nincs a magyarságnak olyan vezetősége, amely a dolgozó népnek, a parasztnak, munkásoknak, kisembereknek, intellektuálisoknak kizárólagos szükségletéből fakadó politikát folytathatna s a népkisebbségi kívánságok kielégítését öntudatos lojalitással a román néppel való megegyezés útján keresné! Amint a magyar népnek olyan vezetősége lesz, mely a kisebbségek szociális kulturális és gazdasági szükségleteit a román állam keretei között ilyen eszközökkel igyekszik megoldani, a románság egyeteme készséggel fogja megtárgyalni vele a románság és a magyarság viszonyának végleges és teljes szabadságát.”⁷⁹

A vád nem volt új keletű. Már az 1922-es választások alkalmával az volt a Magyar Szövetséggel szembeni fő vádpont a román sajtóban, hogy „a Magyar Szövetség nem egyéb, mint a monarchia volt dualisztikus despotizmusából egyenesen eredő mágnások eltitkolt szövetsége, akik a mostani helyzetben is azt szeretnék, hogy megmaradjanak az erdélyi magyarság ugyanilyen diktátorainak.”⁸⁰ A földbirtokos, arisztokrata vezetés problémája a magyar sajtóban is megjelent, de ott elsősorban a parasztság és a munkásság megszervezésének igényén volt a hangsúly.⁸¹ Tătărescu nyilatkozatában az volt az újszerű, hogy új pártvezetés és pártszervezés esetében kilátásba helyezte a kisebbségi kérdés tárgyalásos kezelését.

Az interjú megjelenését követő napon az OMP Intéző Bizottsága rendkívüli ülést tartott.⁸² Bernády György szerint Tătărescu nyilatkozatának célja a pártbontás. Tătărescu nem ismeri a párt vezetőit és nem is kért róluk még azoktól sem információt, akikkel őszinte lehetne tárgyalni. Sándor József elmondta, hogy Tătărescu ugyanezeket már neki is kifejtette, és a pártot nem kezeli tárgyalópartnernek, nem válaszol a beadványaira, arra hivatkozva, hogy az OMP külföldről kapja az utasításokat és az anyagiakat. Sándor itt tartotta szükségesnek bejelenteni, hogy a Nemzeti Párt képviselőivel befejezte a tárgyalásokat. (Az előzményekről semmit sem lehet tudni.) A harmadik hozzászóló Paál Árpád volt, aki a volt Magyar Néppárt tagjai nevében a pártegység mellett állt

⁷⁸ *Keleti Újság* 1924. március 16. Lapedatu, március 18. Petru Groza, március 20. Duca

⁷⁹ *Keleti Újság* 1924. április 13.

⁸⁰ *Epoca* 1922. február 4.

⁸¹ Bárdos Péter és Paál Árpád írásai.

⁸² *Iratok* ... i. m. OMP IB 1924. jkv. április 14.

ki. Mindhárom hozzászóló érintett lehetett volna a pártbontás ügyében, hiszen más-más román pártkapcsolatokkal bírtak, illetve Paál lapja, a Keleti Újság maga is bírálta már a pártvezetés összetételét. Itt azonban az egyes irányzatok képviselői szükségét érezték a pártvezetés és a pártegység melletti felvonulásnak, még akkor is, ha más volt a véleményük.⁸³ Ezt az összezáródást tükrözi az Intéző Bizottság által kiadott válasz is. Ebben kifejtik, hogy a párt létrejötte óta törekedtek arra, hogy a törvényhozásban megfelelő képviselőt teremtsenek, tárgyaltak Brătianuval a kisebbségi kérdés rendezéséről, következőképpen „az érintkezés gyakoriságának elmaradása nem a párt hibája.”⁸⁴ A nyilatkozat szerint a párt szervezettsége csak az ország nyugati határvidékén nem megoldott, ez azonban az ostromállapot következménye. Visszautasították a kívülről irányítottág vádját és azt is, hogy osztályérdekeket képviselnének. Az előbbi igazolására azt hozták fel, hogy a párt működésének alap gondolata „a magyar és a román nép közötti megértés, béke és együttműködés megteremtése.”⁸⁵ A mágnásképviselő vádjával szemben azzal érveltek, hogy „az agrárreform kérdésében pedig csupán az egyházi és iskolai vagyon mentesítése, és a telepések és veszélyeztetett más kis existenciák érdekében járt el.”⁸⁶ A nyilatkozatban többször is kihangsúlyozták a megbonthatatlan pártegységet és a romániai magyarság támogatottságát.

Három nappal később, április 17-én a Keleti Újság vezércikkben foglalkozott Tătărescu kijelentéseivel. A *miniszteri nyilatkozat után* c. írás arra kereste a választ, hogy miért nem tudott a magyar politika eddig semmit elérni? A külső okokon túl az önvizsgálatra helyezte a hangsúlyt, hiányolta a falu népének és a munkásság megszervezését. A cikk szerint a munkaadók és munkavállalók érdekellentétei kisebbségi helyzetben nem csökkentek, hanem bizonyos esetekben még nőttek is. Ám a kisebbségpolitika nem számol a „józan munkássággal”. A pártvezetést abban is elmarasztalta, hogy nem csak a társadalmi rétegek között, hanem az iskolakérdésben sem hozta közös nevezőre az érdekellentéteket, mivel az autonóm nemzeti iskolarendszer kivívása helyett az OMP csak az egyházi iskolák védelmére koncentrált. Tanulásként azt vont a le, hogy a pártbontás és a bűnbakkeresés helyett a „tényleges egységesülésre” kellene helyezni a hangsúlyt. Ebben az esetben a pártegység elve mellett a társadalomszervezés egységének igényét hozza felszínre Keleti Újság ismeretlen⁸⁷ vezércikkírója.

Ekkoriban – a forrásokból nem tudni, hogy a Keleti Újságban megjelent interjú előtt vagy után – Tătărescu Zombory László katolikus lelkészen, a liberálisok bizalmasán keresztül üzent Jakabffy Elemérnek, az OMP alelnökének, a Magyar Kisebbség c. folyóirat szerkesztőjének, hogy szeretne vele találkozni

83 Lásd Paál már idézett levelét br. Bánffy Ferenchez.

84 *Iratok ... i. m.* OMP IB 1924. jkv. április 17.

85 Uo.

86 Uo.

87 A stílusfordulatokból ítélve valószínűleg Zágoni István és Paál Árpád közös munkájáról lehet szó.

egy lehetséges megállapodás érdekében. Jakabffy ki tért azzal, hogy az államtitkár bármikor magához kéretheti az OMP vezetőit és azok szívesen tárgyalnának vele, de ő egyedül legfeljebb mint tolmács közvetíthetne. Április 17-én Tătărescu Lugoson járt egy közigazgatási értekezleten és akkor magához hívatta Jakabffy Elemért.⁸⁸ „Közölte velem, hogy szívesen venné, ha a magyarsággal megértéshez juthatna, de ennek igen nagy akadálya, hogy a magyarságot olyanok vezetik, akik egyenesen fizetést húznak Budapestről, mint például Grandpierre Emil, az ügyvezető alelnök, másrészt az is megnehezíti a kormány tárgyalási készségét, hogy a párt élén olyan férfi áll, aki a háború kitörésekor a monarchiában előkelő diplomata szolgálatot teljesített. Ha tehát a magyarok azt hiszik, hogy érdekükben állana a kormánnyal bizonyos megállapodásokra jutni, olyanokat kellene előtérbe helyezni, akikkel a kormány szívesen tárgyal. Annak sem volna akadálya, hogy ez esetben a magyarság mandátumhoz jusson.”⁸⁹ Jakabffy erre kijelentette: nem hiszi, hogy pusztán a tárgyalások érdekében személycserét hajtanának végre a pártvezetésben és tisztázni akarta, hogy a román kormány miről, milyen keretek között tárgyalna az OMP-vel. Tătărescu ebben a kérdésben nem nyilatkozott arra hivatkozva, hogy meg kell beszélnie a dolgot Bukarestben Brătianuval.⁹⁰ Jakabffyt pedig arra kérte, hogy egyeztessen politikai elvbarátaival, majd találkozzanak újra.

Erre a találkozóra egy hónap múlva, május 14–15-én került sor Kolozsváron. Jakabffy többekkel akart konzultálni: Grandpierre Emillel, Paál Árpáddal, Inczedy-Joksman Ödönnel, Gyárfás Elemérrel, Bethlen Györggyel, Ugron Istvánnal.⁹¹ Ezek közül két előzetes konzultációról maradt fenn forrás. Az egyik Grandpierre Emillel folyt le, aki ragaszkodott egy az áprilisi interjútól elhatárolódó nyilatkozathoz, amelyben Tătărescu cáfolja, hogy egységbontás lett volna a célja vagy a párt belső akciószabadságát kívánta volna megsérteni.⁹² A másik megbeszélésre gr. Csáky István követségi titkárral, a budapesti külügyminisztérium diplomatájával került sor.⁹³ Csáky négy dologra hívta fel Jakabffy figyelmét: 1. a román kormány helyzete a franciaországi választások után nehezebb mint eddig volt, tehát nemzetközileg gyengült; 2. Tătărescu tárgyalása pártbontó eszköz lehet, ha nincs minden réteg közvéleménye képviselve; 3. az újabb paktum súlyosan kompromittálná a csucsai szerződést; 4. ha most az egyszer enged az OMP vezetése a személyi kérdésekben, akkor ez megismétlődhet

⁸⁸ Az Ellenzéknek adott interjújában úgy nyilatkozott, hogy ő kereste a kapcsolatot az államtitkárral. 1924. május 17.

⁸⁹ Jakabffy Elemér: *Adatok ...* i.m. 7-8.

⁹⁰ Ez az elem nem szerepel Jakabffy naplójában. Forrása Csáky István aki a bukaresti követség futárjaként május elején Kolozsváron időzött és az ügyről külön feljegyzést készített a követség illetve a Külügyminisztérium számára. *Jakabffy Elemér tárgyalásai Tătărescu miniszterrel*, Kolozsvár 1924. május 15. MOL K 64-1924-27-229.

⁹¹ Az utóbbinak táviratozott, hogy jöjjön be Kolozsvárra, de Ugron ennek nem tudott eleget tenni. Uo.

⁹² Csáky már idézett jelentése MOL K 64-1924-27-229.

⁹³ Uo.

bárkivel, aki szálka lett a románok szemében. A Jakabffy által előzetesen Tătărescu számára készített, az április interjúút jóvátevő nyilatkozatot is elolvashatta Csáky. A kiemelt szempontokból világos, hogy a magyar kormányzati képviselő bár nem beszélte le a tárgyalásokról az OMP alelnökét, de a legnagyobb óvatosságra intette. Csáky bennfentessége és instrukciói nem voltak szokatlanok a romániai magyar politikai körökben,⁹⁴ bár az egy megfigyelő szakértő véleményének és nem hivatalos budapesti álláspontnak tekinthető.

Közben az OMP Intézőbizottsága az eredetileg márciusra, majd április 23-ra tervezett kolozsvári nagygyűlést engedélyezési gondok miatt (a rendőr-prefektus nem tudott arról nyilatkozni, hogy akkor és ott engedélyezni tudja-e a rendezvényt) elhalasztotta és később június 1-jére, Brassóba hirdette meg.⁹⁵ A tárgyalások kapcsán a Keleti Újság szerkesztősége, amely tudott a csucsai paktumról, Octavian Gogatól is interjúút kért Tătărescu április nyilatkozata kapcsán. Véleménye szerinte „a román politikai tényezőknek azzal a magyar párttal kell tárgyalniuk, amelyik létezik”, de az, „hogy ez mennyiben képviseli az összmagyarságot az más lapra tartozik.”⁹⁶ A tárgyalásokkal egy időben a Nagyvárad c. lapban két részletben konkrét, az OMP által felvetendőnek tartott programlistát is közölt (valószínűleg Hegedűs Nándor a szerző). A csucsai paktumot magánmegbeszélésnek tekinti az írás, mert azt nem publikálták. A jelentőségét abban látta, hogy az OMP nem zárkózott el a román pártokkal való kooperálástól. De a cikk szerint olyan párttal kell összeköttetést szerezni, amely uralmon van. Tehát a brassói nagygyűlésről kiküldendő bizottságnak

⁹⁴ Budapest és az erdélyi magyar politikusok között mindvégig működött a belső kapcsolatháló. Ezt előbb futáron, majd Budapestre utazó megbízható erdélyiek, később a bukaresti nagykövetségen és a kolozsvári utlelőkirendeltségen keresztül bonyolították le. Ennek illusztrálására egy diplomáciai jelentés mellékletéből közlök idézeteket: „Jósika S. izenete, 1922. január 6. 1.) Magyar Szövetség: Minden hónapban Ugron I. le fog menni Bucarestbe és Hory utján a működésről értesítést küldeni, kéreti más izenet, vagy értesítést nem tőle jövének tekinteni, miután sok az intrika. 2.) Kéri rendszeresen küldetni a pénzt a felekezeti iskolák részére, mivel a tanítók átmennek az állami iskolába. A kath. felekezeti iskolákból már 120-an felül mentek át – szerinte – az állami iskolákhoz – Nagy Károly szerint 130-an kb. a ref. iskolákból a tanítók nem bírnak megélni, mindenütt hátralékok vannak még 1921-ről. [...] Grandpierre 1.) Izeni, hogy Tisza Gy. még nem intézte el a megbeszélte ügyet. 2.) Nagyon kéri a rendszeres küldését a pénznek – mert különben nagy bajba jönnek – az iskolákkal! [...] Szentkereszthy Béla izenete 1) A tisztviselők ügyében három kérdésre kér rövid igen vagy nem választ. Ezek: a./ hogy azok a hosszabb szolgálattal bíró tisztviselők, akik nem jönnek ki s nem is optálnak, ha az optálási határidő után kijönni kénytelenek megszerzett nyugdíjigényük sérelme nélkül itt alkalmazást kapnak-e? [...] 2.) Van-e összeköttetés István és a Magyar Sz. között? Tud-e munkájáról? Kívánja-e az aktivitást és milyen módon a választásokon? [A budapesti válasz- B. N.] A M.Sz. vezetésével a bizalmas összeköttetés megvan. Működése a kisebbségi képviselő körében kívánatos. A politikai téren s különösen a választásokon való aktivitás nem kívánatos mindaddig amíg a választói jegyzékek szerkesztése, a képviselői jelölési jog és a választási jog független és szabad gyakorlata tekintetében intézményes biztosítékok nincsenek. Inkább ne legyen magyar képviselő, sem hogy gyászmagyarok viseljék néhányan ezt a tisztet. 3.) Mi az irányelv ma Erdélyt illetőleg. Ha 4–5 évről lenne szó még valahogy kibírják. Ha reménytelen egész másként kell berendezkedjenek. [A budapesti válasz- B. N.] Az irányelv: minden posztit megartani, sőt lehetőleg újakat szerezni főként gazdasági téren. Az átmenet időtartamára jóslatokat tenni nem lehet, de a reményt egy percig sem szabad feladni.” MOL K 437–1921-1-398. 25. f., 45-46. f.

⁹⁵ *Iratok* ... i. m. OMP IB 1924. április 14-i ülése a kolozsvári halasztásról. A brassói döntésről pedig *Keleti Újság* 1924. május 10-i számában olvashatunk.

⁹⁶ *Keleti Újság* 1924. május 10.

a magyarság konkrét problémáit kell felvetnie. A Nagyvárad szerzője szerint ezek a következők: 1. A szabad nemzetiség választás. 2. A választási törvény reformja. 3. A közigazgatási reform, az önkormányzati rendszer helyreállítása. 4. A magyar nyelvhasználat biztosítása a városi és községi közigazgatásban. 5. Nyelvhasználati jogok biztosítása az igazságszolgáltatásban. 6. A sajtó és gyülekezési szabadság rendjének visszaállítása az 1918 előtti viszonyoknak megfelelően. 7. A kisebbségellenes rendszabályok eltörlése. 8. A kisebbségi oktatási rendszer rendezése – az 1918 előtti viszonyokból kiindulva. 9. A földreform revíziója. 10. A nacionalizálás tisztázása.⁹⁷

A kolozsvári május 14–15-i találkozón Tătărescun és Jakabffyn kívül Zombory László, Gyárfás Elemér és Paál Árpád is részt vett. Így mind a csucsa-i paktumot megkötő csoport, mind az OMP balszárnya képviseltette magát. Magáról a tárgyalás lefolyásáról nem állnak rendelkezésre források (pl. emlékeztők). Végeredményként csak a Jakabffy által előzetesen megfogalmazott és a megbeszéléseken átalakított nyilatkozat ismeretes.

Csáky István személyes tájékozódása alapján készített jelentése szerint a tárgyalások során három dologról tárgyaltak: 1. Kiadták a már többször említett nyilatkozatot, amely egyrészt pontosítja és enyhíti Tătărescu áprilisi nyilatkozatát. „A Magyar Párt vezetőinek egy része állandó akadályt azon végleges barátságos viszony megszilárdításának, amelynek léteznie kell a román nép és a magyar kisebbség között, kifejté továbbá, hogy ezen tények következtében kizárólag csak ezen viszony sorsára gondolt és nem volt szándékában az, amit egyes lapok neki tulajdonítottak, hogy a pártot robbantsa, vagy hogy a párt belső akciószabadságát sérteni kívánta.”⁹⁸ A liberális párti politikus szociális, osztálydimenziót elhagyva most már csak a román–magyar viszonyra koncentrált a vezetéssel szembeni kritikáját. Grandpierre kérésére került be a szövegbe a párt belső tevékenységének elismerése. A nyilatkozat másik fontos eleme, hogy Tătărescu kifejezte szándékát az OMP-vel való tárgyalásokra, ha „olyan megbízottak jelentkeznek, akiket őszinte óhaj irányít, hogy együtt dolgozzanak Románia kiegészítése által teremtett új viszonyok között, és akik igazi kifejezői a magyar kisebbségi tömegek érdekeinek.”⁹⁹ A harmadik fontos elem pedig az volt, hogy Jakabffy kérte az OMP Intéző Bizottságának összehívását, még a tervezett nagygyűlés előtt. 2. Tătărescu újra megismételte személyi kifogásait, Sándor Józsefet parlamenti szereplése, Ugron István 1918 előtti diplomáciai tevékenysége miatt, Grandpierre Emilt pedig azért állítsák félre a politikai szerepléstől, mert bizonyítékokkal rendelkezett arra vonatkozóan, hogy a magyar kormány fizetett alkalmazottja. „Ezen urak visszalépése úgy lesz keresztülvive, hogy a június 1-én Brassóban megtartandó nagygyűlésen a »Magyar Párt« szer-

⁹⁷ Nagyvárad 1924. május 15.

⁹⁸ Románul: Înfrățirea 1924. május 16., Magyarul *Keleti Újság* 1924. május 16. Jakabffy Elemér: Adatok ...

⁹⁹ Uo.

vezeti szabályzatai oly módon lesznek átalakítva, hogy az egész vezetőség mandátuma megszűnik a június 1-i nagygyűléssel. Azonban – és ez a megállapodás gerince – az új tisztikar nem fog ezen a gyűlésen megválasztatni, csakis az a bizonyos öttagú bizottság, mely a tárgyalásokat a román kormány és a »Magyar Párt« között közvetíti, illetőleg a tárgyalásokat vezeti.”¹⁰⁰ 3. A harmadik fontos Jakabffy megfogalmazta kitétel pedig arra vonatkozott, hogy a kiküldött bizottság által folytatott tárgyalások eredményétől teszik függővé, hogy fognak-e és ha igen, akkor milyen vezetőséget választani az OMP élére. Még az ötös bizottságra is megszületett a javaslat. (A három Tătărăscuval tárgyaló politikus mellett Hajdú Istvánt Marosvásárhelyről és Ferenczy Gyulát Háromszékből javasolták, kiegészítve a társaságot Zomboryval.) Mindez Grandpierre előzetes hozzájárulásával történt.¹⁰¹

A tárgyalásokon résztvevők közül Jakabffy Elemér visszaemlékezésében csak a nyilatkozatot említette meg. Paál Árpád naplójában a tárgyalásokat nem említette, de az azokban a napokban írt feljegyzései tovább pontosítják a lehetséges elképzeléseket. 1924 február–márciusban elsősorban a Székelyföld megszervezése foglalkoztatta. Az OMP ottani megszervezését az egyházi és iskolai autonómia ügyében indítandó aláírásgyűjtéssel szerette volna véghezvinni a párizsi Kisebbségi Szerződés 9. és 11. cikkelye alapján.¹⁰² A helyzetről metaforikusan fogalmazta meg véleményét: „A magyarság állapota rendszertelen, kifelé és befelé tájékozatlan. A Magyar Párt ez állapot fölött libegő alakulat, mely összehozni nem tud, hanem csak mint valami papírcsónak úzódik a vizek fölött. A tényeket kell néznünk. Nem ez a papírcsónak a döntő, hanem az a helyzet, hogy népi életünk miféle erővel áll szemben.”¹⁰³ Konkrétabban fogalmazott a párt és a román állam kapcsolata ügyében. Tíz nappal a Tătărăscuval folytatandó tárgyalások előtt naplójában megfogalmazta a „direktórium” gondolatát. „A Magyar Párt mai vezetőségét ez a kormányzat tárgyaló félnek nem fogadja el, tehát alakítani kell olyan tárgyaló bizottságot, melyben vörös posztó ne legyen, s mindenki posszibilis lehessen a tárgyalásra való elfogadáshoz. Ez a tárgyaló bizottság venné kezébe a párt ideiglenes adminisztrációját, aztán három hónap múlva javaslatot tenne a végleges vezetőség iránt, mégpedig a tárgyalási eredmények és kilátások előmozdítására alkalmas összeállítással.”¹⁰⁴ A románsággal való együttműködés alapját „a nagyobb emberiességi nívóra való törekvésben”¹⁰⁵ (a demokratikus jogok és intézmények kiterjesztésében) látta. A személyi kérdések tekintetében még kézzel foghatóbb elképzelésekről is szó eshetett azokban a napokban: 1923 júliusa, br. Jósika Samu halála

¹⁰⁰ MOL K 64-1924-27-229. 14. f.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Paál Árpád: *Napló*. i. m. Pl.1924. február 17., március 27.

¹⁰³ Uo. 1924. május 3.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo. 1924. május 4.

óta ugyanis Ugron István ideiglenes elnökként/elnökhelyettesként vezette a pártot, mivel nem tartottak nagygyűlést, amely őt tisztségében megerősíthette volna. Mint kiderül, Paálnak (is) felajánlotta december – januárban Ugron elnöki jelölést, azzal, hogy az elnökválasztó nagygyűléssel májusig nem várhatnak. Akkor Paál kérte, hogy maradjon, mert az elnökválasztás a csucsai-paktum körüli félreértésekre adna alkalmat. Később a nagygyűlést előbb márciusra, majd május–júniusra halasztották el. Most megint nem tartotta aktuálisnak a kérdést, mert tisztújítás helyett tárgyaló bizottságot akar alakítani.¹⁰⁶ E bizottság kapcsán számbavette a lehetőségeket is. „Túloldalon tárgyaló bizottság mellett vezetőséget is akarnak, lehetőleg a régit. Ebbe a tárgyaló bizottság hatályossága miatt nem mehetünk bele, de különben is a tisztújítás elhalasztása nem jelenti a vezetőség iránti kíváncságot megtagadását. Lehetnek mind azok a vezetők, akiket most akarnak, csak pár hónappal később. Pár hónap múlva a mostani vezetők egyszerűen kihagyhatják a vezetőségből azokat, akik most a tárgyaló bizottságba kerülnek s így a régi vezetőségnek még nagyobb elégtétele lehet.”¹⁰⁷ Ezekből a naplőfeljegyzésekből nyilvánvaló, hogy Paál a kialakult helyzetet a pártvezetőség aktivizálására, átalakítására akarta felhasználni. A román állammal átalakítandó kapcsolatokkal egyszerre belső szerkezeteken is változtani akart.

Ennek érdekében a Keleti Újság 1924. május 17-én közölte *Jöjjön végre fordulat Brassóban* címmel közölte – valószínűleg Paál Árpádtól – írást. Ebben a már említett nagyváradi tárgyalási programot adó cikkekre hivatkozva azt javasolta a szerző, hogy a brassói nagygyűlés küldjön ki egy bizottságot, amely a kormánnyal arról tárgyalhatna, hogy mit nyújtana a kormányzat a kisebbségek támogatásáért cserébe.¹⁰⁸ A Tătărescuval folytatott megbeszélések egyik megállapodását így juttatták el a közvéleményhez. A párt számára kisebbségpolitikai szempontból két alapelvet is meghatározott az írás. Kisebbségpolitikát az egység pártkeretének megőrzésével és csak progresszív demokratikus alapon lehet csinálni. Másnap ezt a hangulatot erősítette meg Zágoni István cikke (*Brassótól várunk valamit*). Úgy véli, hogy az „emberek várakoznak és várnak valamilyen új megvilágítást, amely a pesszimizmus véges határain túlra is fényt vet. A Magyar Párttól, a magyar kisebbség egyetlen egységes politikai alakulatától olyan gondolatokat és törekvéseket várnak, amelyek a lehetőségek szálait szövik új és fáradszóró kísérletezések cselekvéseinek terveiként.”¹⁰⁹ A bizonytalan helyzetben a jogalapok tisztázásával kell kezdeni a tárgyalásokat és ha tényleg akar a kormány tárgyalni, akkor formások és személyek ezt nem akadályozhatják. Zágoni mindvégig a közvélemény nevében beszél, mintegy a „népkisebbségi akarata” megszólaltatójaként s közben ő maga és Paál Árpád épp a változások,

¹⁰⁶ Uo. 1924. május 15.

¹⁰⁷ Uo. 1924. május 17.

¹⁰⁸ *Keleti Újság* 1924. május 17.

¹⁰⁹ *Keleti Újság* 1924. május 18.

a politikai játszmák cselekvő részese. Egy-egy vezércikk legitimizálja politikai lépéseiket.

A május 14–15-i tárgyalásoknak a vezetőket illető problematikájára rímel a Keleti Újság egy héttel későbbi közleménye Bárdos Pétertől – a kalotaszegi politikai mozgalmak és a kisgazdák szószólójától – aki szerint a pártba se a munkásokat, se a földműveseket nem tudták integrálni és ezt mindenképp pótolni kell. A szerzőnek az a legfőbb követelése, hogy a földművességnek az új vezetésben megfelelő pozícióba kell jutnia.¹¹⁰

A május 14–15-i tárgyalásokról kiadott nyilatkozat nyomán az OMP Intéző Bizottsága 1924. május 24-én egész napos ülést tartott. Első napirendi pontként Jakabffy Elemér számolt be a tárgyalásokról.¹¹¹ A kulcskérdést abban látta, hogy „ha a párttal való szóbaállás egyetlen akadálya, hogy az előtérben olyan tiszteletreméltó nevek állanak, amelyek a románság fülének nem kellemesen hangzóak, vajon nem kellene utat és módot találni, hogy ezen kiváló férfaink egyéniségének teljes tiszteletben tartásával a beléjük helyezett bizalmunk megrendíthetetlensége mellett a szóban állást mégis elérjük.”¹¹² Mindezt a kor szokásos retorikájába becsomagolt dilemmát egy 1861-es történelmi analógiával támasztotta alá. A tárgyalással és a nyilatkozattal szerinte két dolgot értek el. „Az egyik, hogy nyilatkozatában a magyar kisebbség viszony[á]ról beszél a román néphez; Ezzel programunk első pontjának azt a részét, hogy a magyar nyelvű román állampolgárokból alakult nemzeti kisebbség mint közjogi alany ismertessék el, egy lépéssel előrébb vittük. A másik, hogy ennek a magyar kisebbségnek egyedüli hivatalos képviselőül a miniszter is a Magyar Pártot jelölte meg.”¹¹³ A tárgyaló partner által kívánt küldöttek mellett megint egy történelmi analógiával érvelt (Bismarc és a bécsi diplomácia). Azt javasolta, hogy a vezetéstől ne vonják meg a bizalmat, hanem a nagygyűlés csak tárgyaló bizottságot válasszon. Ennek a bizottságnak a pártprogramot kell a kormányzatnak bemutatnia és e mellett egy emlékiratban a súlyos sérelmeket és a követelések minimumát is össze kell foglalni. Ha sikerül tényleg lényeges eredményeket elérni, „akkor úgy-e bár, személyi kérdések a magyar kisebbség boldogulást megakadályozni nem fogják.”¹¹⁴ Ha ellenben megghiúsulnak a tárgyalások, akkor a megválasztott elnökség helyzete tisztázott lesz, belföldön és külföldön egya-

¹¹⁰ Bárdos Péter: A kisgazda osztály is helyet kér a Magyar Párt vezetőségében! *Keleti Újság* 1924. május 23.

¹¹¹ A közegről és a hangulatról: A beszámolót félbe kell szakítani, mert a prefektúra képviselői, írásbeli engedély hiányában, feloszlatták az gyűlést. Délután háromkor folytatták, addigra megérkezett az engedély, de mivel jelen volt Ovidius Gritta rendőrprefektus is, Jakabffy nem volt hajlandó a hatóság előtt csak az Intézőbizottságra tartozó politikai kérdésekről beszámolni. Kijelenti, hogy misszióját befejezettek tekinti és erről a minisztert is tájékoztatja. Gritta elmondja, hogy az írásbeli engedély hiányában jelent meg, de reméli, hogy az ügy fontosságára való tekintettel ettől eltekint a katonai hatóság. Ugron István levezető elnök újból felfüggesztette az ülést. Fél óra múlva újra elkezdtek, majd gr. Vass Béla javaslatára, a feszült hangulat miatt, este fél hatig újra elhalasztották a folytatást. *Iratok ... i. m.*

¹¹² A beszámoló szövege: MOL K 64-1924-27-228 7. f.

¹¹³ Uo. 8. f.

¹¹⁴ Uo. 10. f.

ránt hivatkozhatnak arra, hogy „kipróbált vezérei helyett másokat küld a kormányhoz csak azért mert mindenképp bizonyítani óhajtotta teljes lojalitását.”¹¹⁵ Ezt követően lehetne az elutasított kérésekkel a Népszövetséghez fordulni és nyilvánvaló volna, „hogyan nem a magyar kisebbségen múlik, hogy Romániában a magyar kisebbségi kérdés megoldatlan marad.”¹¹⁶

A beszámoló után megindult vita hozzászólóit három csoportba lehetne sorolni. A legtöbben támadták Jakabffy a pozitív ígéretek hiányában tett személyi engedmények (Sándor József) illetve a pártfegyelem megsértése (Gabányi Imre) miatt. De legtöbben mégis azt sérelmezték, hogy miért a sajtó útján intézett nyílt levelet az elnökséghez (Hajdú István, Róth Hugó). Ehhez az állásponthoz kapcsolódott Grandpierre Emil is, aki elmondta, hogy az elnökség tudott a tárgyalásokról, de a levél közzétételével várni kellett volna az Intéző Bizottság üléséig. Erre figyelmeztette Jakabffy, aki kénytelen volt a nyilatkozatot kiadni miután Tătărescu ezt már megtette. Róth Hugó kifejtette, hogy az OMP-nek nincs hivatalos orgánuma és a belső magyar bírálatokat használják fel a regáti lapok, amikor a pártot arisztokrata és oligarcha osztály képviselőnek tekintik.

A hozzászólók közül Jakabffy mellett foglalt állást Zima Tibor azzal az érveléssel, hogy intézmények sorsáról van szó és nem kell nézni a formát, ahogyan ezt elérhetik. Paál Árpád és Zágonyi István mindenben támogatták Jakabffy. Az előbbi a tárgyalások révén enyhülő atmoszférában bizakodott, az utóbbi a helyzethez való alkalmazkodást hangsúlyozta.

Az értekezleten Paál ütötte meg a legradikálisabb hangot: „A párt nem a vezetőségért van, hanem a magyarságért, éppen ezért a célravezető eszközökben a román közülethez kell alkalmazkodnia, és mindig a megfelelő formációt megalakítani.”¹¹⁷ A legelutasítóbb pedig gr. Bethlen György volt. Az újabb nyilatkozatot az áprilisi megismétlésének tartotta. Jakabffy minden kommentár nélkül hagyta Tătărescu nyilatkozatát, tehát úgy tűnt, hogy egyetértett vele. Az új vezetők rákényszerítése a pártra úgy is hiábavaló dolog, hiszen a liberálisok eddigi politikája nyomán nincs mit várni tőlük.

Harmadik véleménycsoportba a pragmatikusok tartoztak, akik elsősorban nem állást foglaltak, hanem a helyzetet kívánták kezelni. Gyárfás Elemér szerint személyi áldozatokról nem lehet szó, a nagygyűlést meg kell tartani és ott meg kell választani a vezetőséget és a küldöttséget. Kecskeméthy István azt javasolta, hogy küldjék ki a tárgyaló bizottságot és halasszák el a nagygyűlést. Bernády György szerint Jakabffy két hibát követett el. Egyrészt „Tătărescu konkrét vádat emelt egyes tagok ellen, s ő nem szögeztette le ezeket, s nem engedte, hogy a megvádoltak tisztázzák magukat a vádak alól.”¹¹⁸ A másik hiba pedig az

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Jakabffy Elemér: *Adatok ...* i. m. 9. f.

¹¹⁷ *Iratok ...* i. m.

¹¹⁸ Uo.

volt, hogy a nyilatkozat közzétételével „kifelé azt a látszatot keltette, hogy félig-meddig magáévá tette a Tătărescu nyilatkozatában foglalt állításokat.”¹¹⁹ Tanulmányként levonta: a sajtó hibát követett el, amikor az Intéző Bizottságra vonatkozó kérdéseket tárgyalva „az ellenfél kezébe fegyvert adott. A magyarság politikai helyzete változott, kisebbségbe került, s a követendő politikával és hivatásával a sajtónak tisztába kell lenni. A pártban minden politikai árnyalatú embernek bent kell lennie, de az ellentéteket benn kell elintézni, s a megállapodáshoz szorosán ragaszkodni. A magyarság kulturális, gazdasági, ipari fejlődése legyen a vezető szempont, s ha ebben az irányban nem igen eredményes az eddigi munkálkodás, nem a párt, nem a magyar nép hibája ez, a mostoha körülmények okozták.”¹²⁰ Javasolja a tárgyalások tudomásulvételét; a nagygyűlés elhalasztását; és egy öt tagú bizottság kiküldését. Ezzel szemben állt Sándor József javaslata: a brassói nagygyűlés megtartása; az OMP elnökségének mint tárgyalóküldöttségnek a delegálása. Az Intéző Bizottság egy ellenszavazattal Bernády javaslatát fogadta el. A bizottságba Bernády Györgyöt, Fülöp Bélát, Zima Tibort, gr. Teleki Artúrt és Zágoni Istvánt választották meg.

Az Intéző Bizottság által kiválasztott tárgyalóküldöttségbe nem azok a személyek kerültek be, akikre eredetileg gondoltak. Ebben Ugron István játszott szerepet, mert ő nem azokat akarta delegálni akiknek a fejét kérték (Grandpierre, Sándor, Ugron), és azokat sem, akiket Tătărescu szeretett volna (Gyárfás, Hajdú, Ferenczy, Jakabffy, Paál). Ezzel elérte, hogy az akiktől tartott, nem kerültek be a bizottságba. Sándor József ezzel az érveléssel maradt ki, és ezzel együtt már a másik alelnököt, Jakabffyt is ki kellett hagyni. Ugron jelöltjei az előbb már felsorolt megválasztott személyek voltak, kivéve Zágoni Istvánt, akit Bernády javasolt a küldöttségbe. Míg Ugron azt szerette volna, hogy ez a bizottság állapodjon meg az alapelvekben az OMP elnökségével és kérjen többet, mint amit Averescuék a csucsai paktumban megígértek, Bernády viszont azt az álláspontot képviselte, hogy előbb csak tájékozódjanak Bukarestben, nézzék meg, hogy mit is tud a másik fél nyújtani és csak ezt követően állítsák össze követeléseiket.¹²¹

Jakabffynak az ülésen történekről az volt a véleménye, hogy ha nincs a háta mögött a *Magyar Kisebbség* c. folyóirattal szerzett tekintélye, pálcát törtek volna felette. Javaslatait csak részben fogadták el, a bírálat ellenére sem ítélték el, szerinte tudták, „hogy ez visszavonulásomat vonná maga után”.¹²² Miután a nyilatkozat kiadásának hibáját magára vette, már csak a Zomboryval való együttműködés miatt nehezteltek rá. Ugron szerint az ülés bűnügyi tárgyaláshoz hasonlított, ahol Jakabffy, Gyárfás és Paál ültek a vádlottak padján. Ő úgy

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ Uo. 24.

¹²¹ *Rubidó-Zichy bukaresti követ jelentése*. 1924. május 27. MOL K 64-1924-27-228. 1-5. f. A feljegyzés Ugron István szóbeli tájékoztatóján alapul.

¹²² Jakabffy Elemér: *Adatok ... i. m.* 10.

érezte, hogy 7–8 emberen kívül mindenki elítélte Jakabffy akcióját. A legnehezebben átvihető dolog szerint a bizottság kiküldése volt, mert a nagytöbbség azt akarta, hogy ne halasszák tovább a nagygyűlést és az küldje ki a tárgyalóbizottságot.¹²³ Csakhogy akkor az régi elnökség fennmaradása lehetetlenné tett volna bármiféle tárgyalást Tătărescuval. Paál Árpád sikerként könyvelte el a történeteket. A kiküldött tárgyalóbizottságba ugyanis a vezetéváltás lehetőségét látta. „Most sikerünknek számítható az, hogy ellenfeleink személyi attackját visszariaszthattuk, s ők csak kommunikébe lophatták be azt, mintha a mai pártvezetőség iránt bizalom volna. Személyi attackjaikon túl egyéb programjuk nem lévén, le kellett nyelniük azt a horgot, hogy a kormánnyal való tárgyalás elvét elfogadják. Ez a tárgyalási készség most már a párt hivatalos elvévé változott, s annak ódiúmat nem kenhetik úgy ránk, ahogyan azt az ügyvéd úr beszélgetésünk folyamán magára nézve némileg visszariasztónak minősítette. Most már nem vádolhatnak bennünket, hogy mihelyt tárgyalásról van szó, mi tolongunk erre az alkalomra. Ellenben a dolog további folytatása csak az lehet, hogy a tárgyalásoknak ki kell szélesedniök és mélyülniük, s akkor a mi teljes garnitúránk következik. Ennek a biztosítására a mai kezdő tárgyalási bizottságban is kétötöd résznyi helyünk van a Zima és Zágoni révén. Tehát a br.[assói] gyűlés el van halasztva, s ezzel egyúttal a mai pártvezetőség azt is jelezte, hogy nem látja biztosítva az újra való megválasztását. Másrészt a tárgyalási elvbe belementek, s a további előrehaladásnak a tárgyalási lehetőségekben utat nyitottak.”¹²⁴ A román politikusok közül Averescu szemrehányást tett Bernádynak a tárgyalások miatt, míg az ugyanahhoz a párthoz tartozó Petru Groza ügyesnek tartotta az OMP nyilatkozatát.¹²⁵

Csáky István magyar diplomata eleve nem hitt abban, hogy Tătărescu komoly megállapodásra törekedne. Előtte Jakabffy arra hivatkozott, hogy ha nem tárgyalnak Tătărescuval, akkor a Keleti Újság felől fog támadni és ott bont egyiséget. Csáky szerint ezt az is alátámasztotta, hogy szerint a Tătărescu–interjú támadása a „Keleti Újság körül csoportosuló radikális elemek biztatására történt.”¹²⁶ Azt is tudni vélte, hogy a magyar–román megbékélés érdekében Paál és Zágoni propagandakörúton volt a Partiumban és a Székelyföldön; lapjuk közel áll a kormányzathoz; Tătărescu az OMP vezetéséhez közel álló kolozsvári Ellenzéket és a Brassói Lapokat is be akarta tiltani és megalapította a temesvári Esti Lolydot és a kolozsvári Népújságot. De a Keleti Újság munkatársaival való szorosabb összefogástól az tartotta vissza, hogy Paált az áprilisi interjú utáni magatartása miatt – az OMP Intéző Bizottsági ülésén a pártegység mellett sorakozott fel – provokátórnek gondolta. Csáky a következőkben foglalta össze véleményét az ügyről: „ma még nem lehet a megindult tárgyalások felett

¹²³ MOL K 64-1924-27-228. 1-5. f.

¹²⁴ Paál Árpád: *Napló* i. m. 1924. május 27.

¹²⁵ MOL K 64-1924-27-228. 5. f.

¹²⁶ MOL K 64-1924-27-229. 17. f.

bírálatot mondani. Annyi azonban bizonyos, hogy a román közvélemény erősen fel lesz kavarva általa és a csucsai, kolozsvári és még sok egyéb elkövetkezendő tárgyalások kapcsán hozzá fog szokni lassan ahhoz a gondolathoz, hogy magyar kisebbségi kérdés van, és azt meg kell oldani, anélkül, hogy ezzel való foglalkozás egy román pártra nézve ódiummal bírna. Viszont a romániai magyar kisebbségben is hosszas tépelődés és bizonytalan tapogatózás után minden egyes újabb tárgyalgatás után ki fognak forrni azok a vezérgondolatok, amelyek befogadása szükséges ahhoz, hogy új és remélhetőleg időleges hazájukban az önfenntartás és fejlődés útjait megtalálhassák.¹²⁷

Az előbbi állítást igazolja, hogy a tárgyalásokat követően liberális párti, kolozsvári Infratiera c. napilap május végén, június elején interjúsorozatot készített a magyar kisebbség vezetőivel: Ugron Istvánnal, Paál Árpáddal, Zágoni Istvánnal, Grandpierre Emillel, Gyárfás Elemérrel, Kecskeméthy Istvánnal, Dózsa Endrével. Ezekben a megnyilatkozásokban a célkitűzésekről, belső irányzatokról, a román-magyar megbékélést akadályozó problémákról egyaránt szó esett. (A Keleti Újság vagy hozta magyarul az egész interjút – mint Ugron és Paál esetében – vagy ismertette azt.)

A magyar nyelvű sajtó az egész ügy folyamán a pártvezetőséget nem védte, támogatta. Sőt a Keleti Újság nemcsak, hogy nem támogatta, hanem elsősorban bírálta a pártot. Az OMP hivatalos lapjának tartott Ellenzék csak kétszer tárgyalta a kérdést. Amikor Jakabffy nyilatkozatát hozta pontatlanul, majd amikor Ugron elégedetlensége eljutott hozzájuk közöltek egy álnéven megírt levelet a pártvezetőség védelmében.¹²⁸ Egyedül a marosvásárhelyi, – a Grandpierre Emil szűkebb köréhez tartozó Hajdú István szerkesztette – Székelyföld védte Tătărescu vádjaival szemben az elnökséget.

A június elején folyó tárgyalásokról szinte semmit sem tudunk. Amikor június 12-én Bernády György be akart számolni az OMP Intéző Bizottságának a megbeszélések eredményeiről, az ott tartózkodó hatósági képviselő (belügy alkalmazottként Tătărescu alárendeltje) előtt nem kívánt nyilatkozni. Bernády 1937-es írásában, már úgy nyilatkozott, hogy az Intézőbizottságnak jelentést készített a megbeszélésekről.¹²⁹ Paál a hónap legelején egy vezércikkben tett arról említést, hogy a magyar küldöttség tárgyalta Tătărescuvál, de az ragaszkodott egyes vezetők lemondásához.¹³⁰ Paál mindvégig a személyi kérdések kizárására törekedett, mert ezzel a pártot passzivitásra kényszerítették. Inkább a tárgyi kérdések megvitatását és a nagygyűlésnek a Kolozsvárra történő mielőbbi összehívását szorgalmazta. Azért ide, „mert a határszéli magyarság problémáit föl kell vetni, s a határszél számára Kolozsvár a legcélszerűbb centrum. És meg kell nyilatkoznia a közgyűlésnek a magyar nyelvű zsidóságért, a munkásságért,

¹²⁷ Uo. 19. f.

¹²⁸ *Ellenzék* 1924. május 21.

¹²⁹ *Iratok ...* OMP IB jkv. 1924. június 12.

¹³⁰ Paál Árpád: Aktivitás vagy passzivitás. *Keleti Újság* 1924. június 1.

a magyarnyelvű iskoláztatásért, a közigazgatási és igazságszolgáltatási körben a népkisebbségi nyelv érvényesüléséért, a vállalatok elleni kormánybiztosok visszavonásáért, s mindezekért való azonnali, mindenirányú politikai tárgyalásokért. Ehhez képest a vezetőség megfelelő kiegészítését, munkakörök iránti politikai vállalkozások megszervezését, s a politikai garnitúrák olyan változatoságát állítja föl, amely az akcióképtelenné váló vezetőségek helyébe is automatice küld más vezetőket ...”¹³¹ Paál elgondolásaiban az a drámai, hogy miközben túl akarja magát tenni az Ugron–Tătărescu személyi kérdéseken, hogy „valami céltudatos magasságba és következetességbe” lendíthesse magát, ehhez a másik oldalon sem talált partnereket. Ekkor június elejére formálódik ki egy olyasféle kép a párton belüli jobb és baloldaltól, amelyben az aktivitás–passzivitás vita már nem csak a román politikai élethez való viszonyban jön elő, hanem a saját társadalmukhoz való viszonyulásban is. A demokratikus belső önszerveződés hangsúlyozása azonban csak a párt baloldala számára volt magától értendő. Grandpierrék ezzel szemben a hagyományos politikai pártkeretekben és a korabeli magyarországi retorikákban gondolkodtak és ez messze állt a Paálék használt polgári radikális nyelvezettől. Sőt miután Paálék belátják úgy a csucsai paktum, mint a liberálisokkal való tárgyalások szűk korlátait, náluk elsősorban a magyar társadalom megszervezése, belső aktivizálása került középpontba. Az egység számukra nem a pártegyeséget jelenti, hanem társadalmi összetartozást.¹³² Paál a párton belüli jobb és bal irányzat között abban látja a leglényesebb különbséget, hogy míg az előbbi a vallásfelekezeten keresztül érvényesül, az egyházi intézményeken keresztül szervezi magát, addig a másik oldal az egész társadalomban átfogóan szerveződik.¹³³ A román társadalomhoz való viszonyban a felekezetpolitikai irány a románság vallásosságába, a „magyarnyelvűség alapján való népkisebbségi összegződés” (a baloldal) pedig a Románia demokratizálódásába és a román progresszióba bíz. Paál szerint az utóbbit – a román kormányzat részéről – politikailag jobban lehet kezelni mint a felekezeti tagoltság szerinti külön-külön elbánást.

„Hogy világnézetileg különbségek vannak köztünk az lehetséges. De mindnyájunkat összetart egy előzetes kérdésnek, magának a magyar nyelv jogának a problémája. Említettem, hogy a mi felekezetpolitikai oldalunkon is a magyar nyelv kérdéséért való közvetett felsorakozást akarják; mi pedig ugyanezért közvetlen felsorakozást és az egyházi autonómiákon kívülálló magyarnyelvű csoportok bevonásának is a teljességét kívánjuk. Láthatja tehát, hogy mindkettőnk-

¹³¹ Paál Árpád: *Napló*. i. m. 1924. június 9.

¹³² „A Magyar Pártot amellet nem is annyira pártformációnak, mint a magyar népkisebbség összegző formációjának nézem, amiben minden népi rétegünknek, minden érdekeltségű kívánalomnak meg kell jelennie „a pártnak az ellentétek szítása és a kizárólagosság helyett „az ellentétekké merevített igények összegeztetésének és kiegyenlítésének a keresése” a feladat. Paál Árpád Infraterianak adott interjújának magyar változata. *Keleti Újság* 1924. június 3.

¹³³ Hasonlóan látta ezt a stratégiai törésvonalat Gyárfás Elemér is, aki Paált egyetemesebb alapokon állónak, míg az Ugron és a Grandpierre képviselte irányultságot „felekezetpolitikai” csoportnak nevezte.

nek egyformán fontos a magyar nyelv kérdése, mert mindkettőnk a maga összes szempontjait erre a kérdésre irányozza. A mélyebb értelemben vett magyar egység ebben mindig megtalálható s ennek a figyelembevétel nélkül hiába von meg a román progresszív vagy konzervatív oldalra való hívogatás, mert a magyar nyelv problémájának megnyugtató megoldása nélkül minden hívogatás idő előtti.”¹³⁴ Ebből a nyilatkozatból egyértelmű, hogy miközben a magyarság politikai egyenjogúsítására törekzenek (csucsai paktum és a tárgyalások), ezen túl a nyelvhasználati jogok és kimondatlanul az önálló intézményességhez való jog igénye is megjelenik. A bekapcsolódást és az integrációt ennek figyelembevételével tudják csak elképzelni a román államszerkezetbe.

Román vonatkozásban 1924 június eleje azért érdekes mert Brătianu miniszterelnök és Duca külügyminiszter a Sepsiszentgyörgyre látogatott, ahol az OMP helyi vezetői, Szentkereszthy Béla vezetésével fogadták őket és memorandumot adtak át számára. Ugyanez történt Dicsőszentmártonban is, ahol Gyárfás Elemér 4 memorandumot adott át a miniszterelnöknek.¹³⁵ Bár Brătianu csodálkozott az OMP, az egyházak és a kisbirtokosok közös képviselőjén, de átvette a memorandumokat, ígéretet tett megvizsgálásukra. (Ez a „rítus” vált a bevett gyakorlattá a következő két évtizedben.) Szimbolikusan ugyan, de a nyilvánosságban is partnerként kezelte az OMP helyi képviselőit, amely szakítást jelentett az addigi negligálással szemben.

Magyar vonatkozásban, a színpalak mögött elsőnek talán a budapesti diplomácia képviselőjének jelentette be Ugron István távozási szándékát, arra hivatkozva, hogy lényegében a közvéleményt meghatározó sajtó nem állt ki Tătărescu támadásakor az OMP vezetése mellett.¹³⁶ Úgy is értelmezhetjük, hogy legitimitása megrendült ezzel és a direktóriumnak is nevezett tárgyalóküldöttség létrehozásával valamint az új vezetőség megválasztására hívatott nagygyűlés elhalasztásával. A kialakuló elnökválság története azonban már egy következő tanulmány témája.

¹³⁴ Paál Árpád interjú *Keleti Újság* 1924. június 3.

¹³⁵ *Keleti Újság* 1924. június 6. és június 8.

¹³⁶ *Rubidó-Zichy bukaresti követ jelentése*. 1924. május 27. MOL K 64-1924-27-228. 1-5. f.